hlp m/

NAŠE ŘEČ

Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého.

ROČNÍK XXV. ČÍSLO 2.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ.

OBSAH:

Jan Kaňka, prof. obch. akademie v Praze II: Hospodářská čeština. - Václav Polák: Lexikální a etymologické drobnosti. X. (Hláska - samohláska - souhláska.) - Eugen Knap: Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého. - Vladimír Šmilauer: Výklady slov. - Posudky a zprávy: Mirek Elpl, Tři zlaté poháry. (Miloslav Wajs.) - Marie Majerová: Robinsonka. (Aug. Jar. Doležal.) - Z našich časopisů. - Drobnosti: Guinea. Individuum. Jdi mi z cesty! Kusa cti. Letoun. Lidové výrazy. Litovati koho. Přechodník minulý. Příslovečné spřežky. Rybiny. Správce a »správec«. Z novinářské češtiny. - Oprava tisku.

NAKLADATELSTVÍ ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.,
PRAHA II, SPÁLENÁ 29.

1941.

Předplatné na rok 1941 činí K 35·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 32 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné *35 K*, s pošt. zásilkou *36 K*. Jednotlivá čísla jsou po 4 K.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi *dr. Jiřímu Hallerovi* v Praze XVI, Xaveriova 1843. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci.

Marie Pujmanová, Pod křídly. Kniha domova. Vydalo nakladatelství Františka Borového v Praze ve sbírce Žatva. 1940.

Bohumila Sílová, Čechy krásné, Čechy mé... Vydal Čin v Praze 1940.

Bohumila Sílová, Stříbrný střevíček. Román pro dívky. Vydal Čin v Praze 1940.

Ant. Jos. Zíma, Oldřich a Božena. Vlastenecká původní činohra v pěti jednáních. Vydala III. třída České akademie věd a umění. V Praze 1940.

František Horečka, Frenštátský národopis a přírodopis. Vydala Městská rada a Národní pomoc ve Frenštátě pod Radhoštěm. 1941.

Sonja Špálová, Kníže básníků. Vydala Novina. 1941.

M. J. Lermontov, Píseň o caru Ivanu Vasiljeviči, mladém gardistovi a smělém kupci Kalašnikovu. Epos. Přeložil Boh. Mathesius. Vydal Evropský literární klub v Praze k Novému roku 1941.

Jaroslav Seifert, Malá romance o Ctiradovi a Šárce. Vydal Čin 1941.

Šel jest svatý Petr s Kristem Pánem. Moravská lidová legenda. S úvodem a rozborem vydal Bohuslav Indra. Pánov 1940.

V. Vydra, Prosím o slovo. Vydal Českomoravský Kompas, Praha 1940.

Kuzma, Vilém Tell. Vydala Česká grafická unie v Praze 1940.

Milič, Přehled učiva mluvnického a pravopisného v druhém, třetím, čtvrtém a pátém ročníku obecných škol. Nákladem České grafické unie 1939.

Jan Racek, Bratří Mrštíkové a jejich citový vztah k Leoši Janáčkovi a Vítězslavu Novákovi. Hrst vzpomínek a dopisů. Vyšlo nákladem Moravského kola spisovatelů. Novina v Brně.

Brázda IV, 3—6. — Elektrotechnický obzor XXX, 2—6. — Fotograf VII, 1. — Jas XV, 1—6. — Listy filologické 67, 5. — Literární noviny XIV, 2. — Museum 72, 2. — Naší přírodou IV, 22—24. — Příruční slovník jazyka českého 1941, 114—115. — Příruční slovník německo-český 1941, 68—69. — Technické zprávy Škodových závodů 1940, 4. — Úhor XXIX, 1. — Věstník Školního nakladatelství 1941, 1. — Volné směry XXXVI, 3. — Zvon XLI, 20, 21.

Naše řeč

ROČNIK XXV.
ČISLO 2.

Jan Kaňka,
profesor obch. akademie v Praze II:

Hospodářská čeština.

Přednáška pronesená 22. XI. 1940 v Kruhu přátel českého jazyka.

(Ostatek.)

Jsme-li již na burse, ukážeme si ještě na jednom slově, s jak těžkými problémy zápasí hospodářská čeština. Čteme na př., že *papíry jsou obchodovány za 100 K.* Je to jistě hrubé porušení ducha českého jazyka, neboť po česku *obchodujeme s něčím,* a je to jistě napodobení německé vazby *Papiere werden gehandelt.* Jsme však velmi na rozpacích, máme-li tuto vazbu nahraditi, neboť dobře cítíme, že vazba *s papíry se obchoduje za 100 K* nevyhovuje. V nahrazované větě je totiž obsažen prodej i koupě, nabídka i poptávka, zkrátka celá nálada bursy. Povážlivější je však na př. vazba *papíry jsou poptávány,* neboť lze stejně zřetelně říci: *po papírech je poptávka.*

To vše patří k písemným projevům bursovního života. A což teprve, kdybychom přešli k projevům ústním! Tu bychom se již velmi přiblížili hantýrce a vzdálili se značně od jazyka spisovného. Přestaneme jen na jedné ukázce. Pravidelného návštěvníka bursy nikterak nezajímá, je-li správně česky, že *„předprodal"* nějaké papíry. On je totiž *„nepředprodal"*, nýbrž *„špricnul"*.

K písemnému obchodnímu styku vnitřnímu i vnějšímu patří zcela přirozeně to odvětví, které nazýváme běžnou obchodní korespondencí. Zde můžeme hned napřed s radostí konstatovati, že dnes již hodně vymizely ty zatuchlé úvodní a závěrečné vazby, které se dříve udržovaly. Dnes již málokdo počíná dopis *s potahem* nebo *potahujíce se,* málokdo zakončuje dopis *v naději* atd. Dnes napíše již jen prastarý korespondent, přesvědčený

o naprosté nutnosti nepřirozeného slohu, na př. tento dopis: *V odpovědi na Váš dopis sdělujeme s Vámi, že nemůžeme uznati Vaše konto za obnas per 150 K za Vaši nám dne 20. t. m. zaslanou zásilku, neboť táž vůbec nepřichází v úvahu, protože jsme zaslaný peníz neobdrželi. V naději, že ...* atd. Dnes prostě napíše: *Děkujeme za Váš dopis. Zaslaných 150 K jsme dosud od Vás nedostali, a proto Vám je zatím nemůžeme připsati ve prospěch. Doufáme, že se ta věc brzy vysvětlí, a poroučíme se.* Podobně nebude psáti: *Děkujeme za laskavě nám dnes udělenou zakázku, které všemožnou péči věnujeme.* Stačí: *Děkujeme za Vaši dnešní zakázku. Věnujeme jí všemožnou péči.* Dnešní čeština korespondenční se propracovává čím dál víc k prostému, úspornému a přesnému jazyku, vyhýbá se rozvleklosti, nejasnému slohu a zbytečné pokornosti.

Přejděme nyní k češtině v oboru propagace a reklamy. Je to kapitola tak rozsáhlá, že by vlastně vyžadovala výkladu zvláštního. Mimo to byla čeština v reklamě již zpracována J. Hallerem ve známé knize o reklamě, a můžeme zde proto přestati jen na nejpodstatnějších věcech. Čeština propagační a reklamní musí být přizpůsobena psychologické potřebě reklamy: musí stůj co stůj upoutati pozornost a musí míti stálý zřetel k tomu, že zákazníci jsou povrchní a nedbalí čtenáři. Žádný zákazník nebude proto čísti reklamu psanou těžkým a zdlouhavým slohem. Řeč propagace musí být stručná, při tom jasná, výstižná a jadrná, nikoli však hrubá nebo nevkusná. Co si pomysliti o obchodníkovi, který dá promítati v biografu tuto reklamu: *I při zvýšení režie při zhotovování našeho výrobku nezvyšujeme ceny?* Než divák vůbec pronikne při tomto nahromadění podst. jmen ke smyslu věty, celá reklama zmizí. Oč by bylo lépe napsati: *Prodáváme stále za nezvýšené ceny.* Nebo ještě lépe: *Režie větší — ceny staré* a pod. Reklama heslovitá je vůbec nejlepší. Se zřetelem k účelnosti musíme — podobně jako i jinde — učiniti zase ústupky z nejpřísnějších požadavků. Budeme se na př. asi již muset smířiti se složeninami, jako je *radiozávod, fotopotřeby* a pod. Víme, že to jsou slova složená nečesky, ale těžko můžeme nutit obchodníka k nápisu na reklamním letáku *závod s potřebami pro radio* nebo *pro fotografování,* když to slova *radiozávod* nebo *fotopotřeby* vyjádří působivě jedním slovem. Zase však i zde budeme rozlišovati mezi skutečnou funkční potřebou a nedbalostí. Na př. je zajisté dosti výrazné, napíšeme-li nad závod *Zlato, stříbro.* Nebudeme tam tedy dávat nestvůry jako *zlatoživnost.* Též *bankovní dům* dáme docela dobře místo *bankoživnosti.* Co se týče

reklamních a firemních nápisů, lze úhrnem říci, že se i zde jeví jisté zlepšení. Zmizeli ti rozliční *nástupci Černý-ho* nebo *restaurace Horký-ho,* zmizelo to všelijaké *tu- i cizozemské zboží, večeře před i po divadle, šaty z tu i přinesených látek* atd.

Nyní si ještě všimneme češtiny v oborech dotýkajících se vnitřního života a vnitřní správy podniku. Zde půjde především o terminologii a o frazeologii, méně o věci slohové, neboť zde se nevyskytují delší projevy souvislé. Zase vybereme několik ukázek, na nichž můžeme svůj problém osvětliti. Na př. velmi zajímavé slovo samo o sobě je *provoz.* Tvrdívalo se o něm, že to je hrubý germanismus, doslovný překlad německého *Betrieb,* neboť české slovo *provoz* nemůže prý znamenati nic jiného než *provážení,* podobně jako *dovoz* znamená *dovážení.* V Englišově klasifikaci však má toto slovo značný význam, neboť musíme rozeznávat *podnik ve smyslu hospodářském, závod v technickém smyslu* a *provoz jako provádění podniku.* Pro tento speciální význam musíme tedy podle zásad vpředu vytčených toto slovo uznati za správné, nechť je původu jakéhokoliv. Zde však přicházíme k jednomu z nejtypičtějších zjevů hospodářské češtiny: slovo z funkčních důvodů nutné se přejímá bezmyšlenkovitě z duševního pohodlí i tam, kde vůbec funkčního oprávnění nemá. Nelze si na př. představiti, jaký funkční význam má oznámení, že *továrna je zase v provozu,* místo prostého, *že zahájila činnost;* nebo zpráva, že *v jednotlivých provozech podniku se pracuje,* místo *v odděleních* atd. — Ještě na jednom slově stejně typickém si tento zjev osvětlíme. Je to slovo *úplata.* Je utvořeno jistě správně podle *upláceti dluh.* Přes to nás však odrazuje, neboť příliš připomíná význam úplatkářství. Ale nelze je nahraditi v terminologii právnické, neboť tam znamená *vzájemnou výměnnou hodnotu;* na př. prodáváme-li zboží za 100 K, je zboží i těch 100 K *„úplatou“.* V tomto smyslu musíme zajisté slovo *úplata* ponechati. Je však nesmyslné, když ho zásadně užíváme — jak činí náš hospodářský život — ve smyslu stejně správného a daleko srozumitelnějšího slova *plat.* Jak může slovo *úplata* a podle něho *úplatný* působiti nesrozumitelně, vidíme na př. ze slovníku Vášova-Trávníčkova: tam se pod heslem *bezúplatný* navrhuje jako lepší *neúplatný.* Zde si autoři zřejmě nebyli vědomi, že *bezúplatný* nemá znamenat *neúplatný,* nýbrž *bezplatný,* na př. *bezplatný převod majetku,* t. j. *prostý poplatku.* — Jenom ještě na ukázku, jak může klesnouti cit k mateřskému jazyku, uvádíme dvě slova z vnitřního života podniku; je to slovo *potahovati* nikoliv ve smyslu známém nám všem, nýbrž ve smyslu *odbírati, bráti zboží,* a dále záhadné slovo *přetržek,* o kterém lze

teprve po usilovném pátrání zjistiti, že znamená *přebytek z tržby.*

Ke vnitřnímu životu podniku náleží dva důležité obory: účetnictví a kalkulace. V účetnictví zápasí již dlouho marně hospodářská čeština s českými náhražkami místo *debitovati* a *kreditovati účet za nějakou částku.* Znamená to *připsati nějakou částku na vrub* nebo *ve prospěch účtu.* Někdy je však nutno užíti jen jednoho slova, a tu najdeme nejrozmanitější nápady, jako *vrubopsáti* a *dobropsáti* (podle toho je *vrubopis* a *dobropis* místo *připis na vrub* a *ve prospěch*) nebo nejčastěji *zatížiti* a *uznati účet.* Poněvadž to jsou nejen hrubé cizomluvy, ale mohou dokonce sváděti k omylům, jak jsme již ukázali, bude nejlépe nechati zatím slova cizí *debitovati a kreditovati,* neboť vyhovují docela dobře. A zase pro zasmání uvádíme, že stálo dokonce ve vážném odborném článku: *účet za zboží se odlehčí, kdežto prodejna se zatěžká,* což znamená, že *se zboží napíše účtu ve prospěch a prodejně na vrub.* — V podvojném účetnictví, kde se každá položka zapisuje na dva účty, působilo nesnáze označiti *protější* nebo *souvztažný* účet jedním slovem. Tu se ujalo slovo *protiúčet,* jistě podle něm. *Gegenrechnung.* Dlouho se marně vymycovalo a dnes již zvítězilo, zvláště když bude — zdá se — uznáno i úředně v Příručním slovníku podobně jako slovo *protitlak, protinožci* a pod.

Měli bychom si ještě promluviti o kalkulaci, dále o styku směnečném atd., ale upustíme od toho, zvláště když jsme si hlavní problémy na příkladech již ukázali. Dnešní čeština stojí v kalkulaci před úkoly téměř nepřekonatelnými, když má vyjádřiti nesčetné pojmy předepsaných říšskoněmeckých kalkulačních norem. Komise pro kalkulační názvosloví musela překládati stovky výrazů, jako na př. *Kostenartenkonten* (přeloženo: *účet nákladových druhů*), *Fertigungsgemeinkosten* (*výrobní režie*), *Kostenstellenverrechnung* (*kalkulace nákladových středisek*) atd. atd. Při tom se tu namnoze vyjadřují odstíny významové, jež musí vysvětlovati nejlepší kalkulační znalci německých norem, ale těchto znalců je jen několik málo. Že se ovšem při tom také náš jazyk nesmírně obohacuje a pro odbornou potřebu tříbí, nemusíme ani podotýkati.

Udělejme si tedy souhrn. Celkem možno říci, že odpovědní činitelé a theoretičtí spisovatelé hospodářského života si počínají uvědomovati důležitost dobré hospodářské češtiny. V obchodním školství se věnuje českému jazyku zvýšená péče. Této všestranné péči se skutečně poznenáhlu daří vymýtiti, aspoň u mladší a vzdělanější generace, nejhorší jazykové kazy. V ši-

rokých vrstvách praxe je však čeština — jak jsme viděli z několika ukázek — velmi často nade všechno pomyšlení špatná, a to po všech stránkách: pravopisu, mluvnice, slov, vazeb a zvláště slohu. Je často pravé utrpení pro Čecha čísti nejen snad dopisy venkovských kramářů, ale i odborné články a úvahy na př. některých účetních, prokuristů, ředitelů peněžních ústavů atd., namnoze lidí s vysokoškolským vzděláním.

Příčiny toho zjevu jsou rozličné. O některých, jako na př. o jakémsi neuvědoměle povýšeném stanovisku úředním z poddanských dob, jsme již mluvili. Důvody často slýchané, jako nutnost stručnosti, obchodní spěch, nutnost odborné potřeby atd., jsou často jen a jen výmluvy. Nikdo neodůvodní spěchem nebo stručností nebo odbornou potřebou větu vpředu uvedenou: *vratka Vaši pohledávky bude realisována* místo *Vaše pohledávka Vám bude vrácena.* Pokud lze k odborné potřebě přihlížeti, to jsme si ostatně již vyložili. Ze stálého pozorování hospodářských písemností i hospodářského života musíme dojíti k názoru, že pravá příčina té jazykové bídy — kdekoli se vyskytuje — je v malé inteligenci mnohých lidí pracujících v hospodářském životě. Nechceme zajisté zevšeobecňovat, ale mohli bychom uvésti na všechno, co zde říkáme, mnoho dokladů. Kdo má jasno v hlavě, má také jasno v řeči. Srovnejme na př. svérázné a jazykově skoro bezvadné projevy T. Bati, člověka bez většího školského vzdělání, s článkem nějakého průměrného hospodářského zaměstnance, u něhož po přečtení vlastně nevíme, co chtěl pisatel napsati. Nemůžeme ovšem žádati dobrou a výraznou češtinu od lidí, kteří na př. neumějí dělat dobrou reklamu, nebo od lidí, kteří dovedou nahromaditi na sebe v jedné ulici třeba deset obchodů se stejným zbožím, kdežto o kousek dále jsou celé čtvrti bez obchodu podobného druhu atd. atd. Úředník, který nedovede v peněžním ústavu vyložiti zákazníku, co to znamená, že jeho papír byl vylosován při amortisaci, ten sotva o tom dovede napsati písemné poučení pro obecenstvo. Z této malé inteligence vyplývá pak hlavně ona křečovitá snaha — společná všem lidem podobným, — snaha po vyjadřování stůj co stůj složitém a nepřirozeném, z toho vyplývá i myšlenková pohodlnost, sahající po jazykových nestvůrách, jen když jsou zaběhány, atd.

Cesta k nápravě se počíná z těchto příčin rýsovati. Především a hlavně se musí věnovati hospodářskému životu lidé skutečně inteligentní. Dokud budou na př. choditi na obchodní akademie děti propadlé na střední škole, dotud nebude lépe. Další cesta je ovšem důkladné jazykové vzdělání školní a vzbu-

zení zájmu o hodnoty duchovní. A teprve na posledním místě bychom uvedli rozličné praktické příručky jazykové. Snad největší cenu by měl dobrý frazeologický hospodářský slovník, ale předpokladem jeho správného užívání je zase vzdělání. Tak docházíme k závěru jako více méně v každém oboru: **základní příčinou každého zjevu je člověk a u člověka musí začíti cesta k nápravě.**

Václav Polák:

Lexikální a etymologické drobnosti. X.

(Hláska - samohláska - souhláska.)

Ukázal jsem posledně na historii slova *čtverec,* jak pomalu se ustalovala česká terminologie geometrická. Tentokráte si zase všimneme, jak se tvořily a vznikaly české názvy pro mluvnické pojmy *hláska, samohláska* a *souhláska.* Ani ty nevznikly najednou a snadno.

První pokus o jejich české vyjádření je už ze čtrnáctého století ve Vokabuláři gramatickém (vydal V. Flajšhans, Klaret a jeho družina I, 1926, str. 8):

Grammaticam modicam volo tradere speculativam.
Fertur grammatica *slowocztena,* litera *cztena,*
vocalis *hlasa,* liquida *rozmek,* muta *nyemka,*
consona *zwuczna,* sit *polhlasa* semivocalis.*)

Neznámý skladatel tohoto veršovaného slovníku středověkého v Klaretově družině nazývá tedy to, co dnes nazýváme samohláskou, *hlasa,* kdežto pojem souhlásky označuje slovem *zvučna.* Podobně jako je lat. vocalis překladem původ. řec. *foneeis* a *consonans, consonantia* řeckého *symfona,* jsou i tyto české termíny *hlasa* a *zvučna* patrně prvním pokusem o překlad lat. názvů *vocalis* a *consonans;* při tom je zajímavé, že neutkvívají zcela na své latinské předloze, jako tomu bývalo při překladech pozdějších. Byly to však pouhé pokusy a nedosáhly většího rozšíření, jak ukazuje Optátova Gramatika česká v dvojí stránce (Jana Blahoslava Grammatika Česká, ed. J. Hradil a J. Jireček, Vídeň 1887, str. 4):

Mezi všemi Literami, toto jest první rozeznání. Šest jich slovou Vocales, neb Česky, hlasité: jako a, e, i, y, o, u.

Na jiném místě autor skloňuje: *Nad Vocálemi sluší znamenati akcenty, to jest, čárky tenké, na stranu tržené.*

*) To jest: Chci trochu probrat spekulativní mluvnici. Říká se gramatice slovočtena atd.

Z toho lze souditi, že mu byl cizí lat. termín patrně běžnější než nově vytvořené slovo domácí, inspirované rovněž latinskou předlohou. Vyplývá to ostatně i z toho, že i na jiných místech užívá raději názvů cizích. Podobně i pro lat. consonans sice podává český překlad *spoluzvučná* (l. c.: *Jiné všecky Litery slovou, a jsou Consonantes, aneb Česky, spoluzvučné: proto, že ne samy ale vždy s některou z těch šesti svúj zvuk mají),* ale v praxi dává zase přednost tvarům latinským.

Pojem hlásky jako zvukové, dále nedělitelné části lidské řeči a litery jako písmeny v dnešním významu tyto mluvnice nerozlišují. Jim byla hláska literou a litera hláskou, jak vyplývá už z dokladů z Vokabuláře gramat. (*litera* — *čtena*). Zvukovou hodnotu hlásky však měl na mysli Rosa (Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae, Praha 1672, str. 399), když hlásku označoval slovem *zvučka;* tento termín se drží v mluvnicích ojediněle až do let devadesátých minulého století, naposled jej shledáváme v Kovářově České mluvnici pro školy střední a ústavy učitelské I, Praha 1889, str. 8. Stejnou představu měli asi i Javornický (Německý mluvník, aneb malá gramatyka, Praha 1817, str. 1), Vlasák (Krátká mluvnice a Dobropísemnost česká pro dům i školy, hojnými příklady vysvětlená, Praha 1850, str. 3) a j., když se rozhodli pro označení *hlas.* U Hanky (Mluvnice čili soustava českého jazyka podle Dobrovského, Praha 1822) je pojem hlásek vyjádřen termínem *zvuk, zvukové.*

Termín *hláska* v dnešním významu (zvuková, dále nedělitelná část lidské řeči) se objevuje teprve r. 1818 (Počátkové čes. bás., str. 62: *V české řeči toho na hláskách l a r (ř) obzvláště znamenati).* Přejímá jej r. 1820 J. Jungmann do Slovesnosti (str. XXVI: *silnějším vyražením hlásek),* Filcík r. 1823 do Dobropísemnosti (str. 125). Odtud se rychle ujímá v odborné literatuře (1827 ČČM. - Dobrovský, Slované I, str. 81; 1829 ČČM. - Kucharský, str. 122; 1830 ČČM. - Vinařický, str. 52; 1831 Čechoslav 5, str. 43). Z odborných článků vniká výraz *hláska* i do ostatní odborné literatury (Šafařík, Výbor z literatury české, Praha 1845, str. 11; Vlasák, l. c. str. 3; Blažek, Mluvnice jaz. čes. pro školy střední a ústavy učitel. I, Nauka o slově, Brno 1880, str. 36; Vymazal, Novočeské hláskosloví zjednodušené. Brno 1889, str. 38; Fafl, Učebnice jazyka českého pro měšť. školy, Praha 1897, str. 40).

Před r. 1818 však *hláska* znamenala také samohlásku (Rosa l. c. str. 395; Doležal, Orthographia Slavico-Bohemica 1742, str. 271) podobně jako *zvučka,* což částečně dodržuje — zdá se

— ještě Filcík r. 1823 (Dobropísemnost, str. 125) a J. Kollár ještě r. 1832 (Výklad, str. 391): *Hlásky (hlasice, vokaly).* U Kollára pak na uvedeném místě *zvučka* znamená dokonce souhlásku. Toto kolísání slova *hláska* v jeho významové náplni je a bylo způsobeno matením s latinským termínem *vocalis;* dnešní pojem hlásky na rozdíl od litery je pojem moderní, ve středověkých mluvnicích nebyl dobře rozlišován.

Zato pojem *souhlásky* byl ujasněn už od nejstarších dob, jak vidíme ze způsobu, jímž se tvořil český název pro něj. Kromě ojedinělých případů (Klaretova slova *zvučna,* které je jistě umělé a nežilo, a Kollárova termínu *zvučka*; v. výše) se tu připojuje předpona *spolu-* k základům slov *zvuk* a *hlas* (vedle předpony *sou-):* V nejstarším období se lat. termín překládá tak, že druhou část komposita *con-sonans* nahrazují útvary ze základu *zvuk:*

1. *spoluzvučné* (Optát, l. c. str. 7; Rosa, l. c. str. 427);

2. *spoluzvuci* (Matouš Benešovský, Grammatyka Česká, Praha 1577);

3. *spoluzvučky* (Rosa, l. c. str. 397; Doležal, l. c. str. 267; Šmitt, Grammatyka česká nebo Učení, jak se česká slova uchylovati, spojovati a psáti mají, Praha 1816, str. 30; Javornický, l. c. str. 2; Hanka, l. c. str. 42; Kysela, Nejnovější mluvnice česká, Praha 1830, str. 12; Malý, Krátká mluvnice česká pro Čechy, Praha 1845, str. 5; Stručná mluvnice česká pro školní mládež. Sestavena v poradách od učitelstva okresu mělnického. 3. opr. vyd. Praha 1853, str. 5). U Rosy (l. c. str. 397), Doležala (l. c .str. 267), Hanky (l. c. str. 35) se objevuje také název *souzvučka,* který jistě měl podíl při vzniku pozdějšího útvaru *souhláska.*

Na počátku XIX. stol. se objevují nové termíny odvozené od základu slova *hlas:*

1. *spoluhlasná, spoluhlásná* (Nauč. krát. od Chládka z r. 1795, str. 6; Ziegler, Mluvnice česká. 2. oprav. vyd. Hradec Král. 1850, str. 12);

2. *spoluhlasná litera* (Novotný, l. c. 24);

3. *spoluhláska* (Javornický, l. c. str. 2; Kysela, l. c. str. 82; Vlasák, l. c. str. 4; Ziegler, l. c. str. 12).

Z těchto termínů jediné výrazy *spoluzvučka, souzvučka* a *spoluhláska* žily nějakou dobu. Ostatní formy byly zvláštnosti svých autorů.

4. Když však tvar *spoluhláska* nahradil starší formu *spoluzvučka,* nebylo daleko od okamžiku, kdy byla starší *souzvučka*

nahrazena novějším útvarem *souhláska* (po prvé u Puchmajera r. 1814, Nov. bás. III, str. 4; dále 1818 Hanka, Hist. mluv. 56; 1827 Krok II, 2., str. 315 — A. Marek; 1829 ČČM. 3, 4, str. 31 — Palacký; 1832 ČČM. 6, str. 174 — Jungman; 1855 Šafařík v ČČM. 9, str. 39). V té době byla už snad obecně známa slova *samohláska* i *hláska,* a tak se tu dosavadní nejednotnost v odborné mluvnické terminologii začala vyrovnávat.

Jako opak k souhlásce, resp. k starší spoluzvučce a spoluhlásce, vytvořil Rosa slovo *samozvučka,* ale současně užíval ještě i slov *zvučka* a *hlasitá.* Je pravděpodobné, že to slovo *samozvučka* utvořil pod vlivem něm. *Selbstlaut.* Tento předpoklad však není nutný, uvážíme-li, že už Optátova Gramatika česká pracuje s představou, že samohláska je tón, zvuk, jehož hlavní podstatou je, že může znít samostatně bez doprovodu jiných zvuků. Praví se tam (na str. 4): *Které* (sc. vocales) *proto slovou Vocales neb hlasité, že každá ta litera hlas svůj prostranný má, jako A samo, E samo, též I malé, i veliké Y, U samo prostranný hlas činí.* O něco dále: *Jiné všecky Litery slovou, a jsou Consonantes, aneb česky, spoluzvučné: proto, že ne samy ale vždy s některou z těch šesti svůj zvuk mají.*

Podobně jako Rosa zavedl korelativní pojmy *spoluzvučka* — *samozvučka,* zavádí Chládek (Nauč. krátké, str. 6, z r. 1795) termíny *spoluhlasné* — *samohlasné* a pod. Srov. též 1805 P. Šramko, Čes.-slov. gram., str. 12; 1818 F. Novotný, Pravidlo, str. 44; 1830 ČČM. — Čelakovský, str. 218; 1853 Čelakovský, Čtení o mluv. slov., str. 13. Protože slovo *hláska* znamenalo v XVIII. stol. samohlásku, snadno se vytvořil termín *samohláska;* je bezpečně doložen už v Slabikáři z r. 1775 (str. 9): *Ty na prvním řádku čárkou podtrhnuté písmeny, jsou samohlasky bez znamínka: pod tim pak řadkem, samohlásky s znamínkem, a spoluzvučky změkčené, položené jsou.* Další doklady jsou z doby mnohem pozdější: 1808 Hlasatel 2, 172 — Fr. Tomsa; 1812 A. Pařízek, Prav. čes. dobropís., str. 9; 1813 Prvotiny — Jungmann, str. 83a; 1814 Puchmajer, Nov. bás. III, str. 4; 1816 Rozmanitosti — Fr. Pleskot, str. 96; 1816 Šmitt, l. c. str. 30; 1818 Počátkové, str. 41; Jungmann, Slovesnost, str. 25, 40 atd.

Z dokladů je vidět, jak rychle se slovo samohláska ujalo a jak rychle vytlačilo všechny ostatní dosavadní termíny, které kolovaly v starších mluvnicích. I v mluvnicích zvítězilo rychleji a snáze než termín *souhláska.*

Viděli jsme, že bratrské mluvnice užívaly s oblibou slov latinských, a to se udrželo v odborném jazyce zčásti dosud. Ve

filologii se mluví i dnes velice často o *konsonantech* a *vokálech* místo o *souhláskách* a *samohláskách*. Na školách však už dávno zvítězily termíny české, domácí.

Slova *hláska*, *samohláska* i *souhláska* jsou tedy útvary vytvořené v dnešním významu až v XIX. století. Nevznikla najednou. Slovo *hláska* je z nich nejstarší, sahá až do doby Rosovy. Slovo *samohláska* vzniklo sice už ke sklonku století osmnáctého, ale teprve ve dvacátých letech století devatenáctého se dostalo do odborného jazyka, tedy téměř současně se slovem *souhláska*. Ostatně i slovo *hláska* v dnešním mluvnickém smyslu se objevuje v odborné literatuře také v této době.

I v tomto případě si znovu potvrzujeme dávno známou zkušenost, že se generace Jungmannova, Šafaříkova a Palackého s obzvláštním úsilím věnovala zdokonalování naší mateřštiny v oblasti odborné terminologie.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Při předložkovém tvaru *kvůli* odkazuje PS. k heslu *vůle;* v nových Pravidlech se tento výraz už píše dohromady. Pravidla psala *kyanid* i *cy-;* PS. píše už jen *kyanid*. K ý b l, „kbelík“, je slovo lidové a skloňuje se buď podle vzoru „hrad“, 2. p. k ý b l u, nebo podle „meč“, 2. p. k ý b l e. U podst. jména *kyčel* poznamenává PS., že tento tvar je buď rodu mužského (podle vzoru „meč“), buď rodu ženského (podle vzoru „duše“). O tvaru ženském s 1. pádem pravidelným, *kyčle* (jako „duše“), se připomíná, že je řidší. Název křivky kružné, *cykloida,* píše PS. jen s latinským *c*. Jméno známého mythologického obra Kyklopa a jeho odvozeniny se vyskytují podle PS. jen v řeckém tvaru s *k*. Jeho 1. pád má vedle řeckého tvaru *Kyklops* (který jediný uvádějí Pravidla) i zčeštěný tvar *Kyklop;* oba mají stejné sklonění, 2. p. Kyklopa. Ve významu obecném, „obr, silný člověk“, píše se to slovo s malým *k* a má v 1. pádě jen zčeštěný tvar *kyklop*. Přídavné jméno k němu je *kyklopický* i *kyklopský*. Oba tvary, s *k* i s *c*, má slovo *kynik, cynik,* „stoupenec starořecké filosofické školy založené Antisthenem“; ve významu „člověk mravně otrlý“ však má to slovo jen tvar *cynik*. Dvojí tvar a podobné rozlišení významu nalézáme i u jeho odvozenin, *kynismus* i *cynismus, kynický* i *cynický* (toto jen s významem „ne-

stoudný, necitelný"), *kynicky* i *cynicky*. Podst. jméno *cyničnost* (jen ve významu „nestoudnost, mravní otrlost") je však jen v tvaru latinisovaném, s *c*. Jméno *Kymer*, „příslušník keltského národa sídlícího ve Walesu ve Velké Britannii", má 2. pád *Kymra*, množ. číslo *Kymrové*, nikoliv tedy K y m e r o v é. *Kyrie*, „jedna z úvodních částí mše, první část hudební skladby mešní", je nesklonné podst. jméno rodu středního a píše se v PS. s velkým *K*. Název jednoho ze slovanských písem zní *kyrilice* i *cyrilice*, zřídka *kyrilika* nebo *cyrilika*. Obojí tvar má i příd. jméno *kyrilský, cyrilský* (= kyrilicí psaný, tištěný) a příslovce *kyrilsky, cyrilsky*. Citoslovce naznačující hlas koroptví zní vedle *čirik, čiřik* i *kyryk, kyrys;* sloveso je vedle *čiřikati* i *kyrykati*, podst. jméno *kyrykot*, zřídka *čiřikot*. Zdrobnělina k slovu *kyrys*, „brnění na prsou", má tvar *kyrysek* i *kyrýsek*. U slovesa *kysnouti* zaznamenává PS. i řídký tvar *kýsnouti*, spisovnou to obměnu lidového tvaru „kejsnouti". Slovo *kitaj* s významem „čínská látka polohedvábná" píše PS. už jen s měkkým *i;* psaní *kytaj* označuje za zastaralé. U podst. jména *kývač*, „kdo ke všemu kývá, kýval" nebo „sval obstarávající pohyb hlavy nazad", píše PS. první slabiku nezkrácenou, ač je to podst. jm. utvořeno z kmene slovesného příponou -č a je významu činitelského. U příd. jména k ý ž e n ý mají Pravidla poznámku, že je chybné, správné že je *žádoucí;* tato poznámka v PS. už není.

Odborný mluvnický název hlásky retné *labiála* a příd. jména *labiální* se píše s dlouhým *á*; slova *labialisace* a *labialisovati* mají ovšem ono *a* krátké. Rovněž slova *labiodentála*, „souhláska retozubná", *labiodentální, labiovelára*, „souhláska zadopatrová vyslovená se zaokrouhlením rtů", píší se s dlouhým *á* v předposlední slabice. Slovo *laboratorium* proti běžnému *laboratoř* označuje PS. už za zastaralé. U slova *labourismus*, „směr anglické politické strany labour party", poznamenává PS. výslovnost (lejbryzmus). Nerost *labradorit* se tu a tam nazývá i *labrador*. Pravidla uvádějí jen sloveso *lačněti*, 3. os. mn. č. *lačnějí;* PS. však vedle něho uvádí s týmž významem „býti lačný, hladověti" i sloveso 4. třídy slovesné *lačniti* (3. os. pl. lační). Přídavné jméno *lačný* má trojí vazbu: *čeho, nač, po čem*. U podst. jména *lačnost* je však uvedena vazba jen jediná: *lačnost čeho*. Anglické slovo *lady* se vyslovuje *lejdy* (proti *lédy* v Pravidlech). Poznámka udává, že je *zpravidla* nesklonné (Pravidla je nazývají *pouze* nesklonným); na doklad uvádí PS. 3. pád množ. čísla *ladym* (je ovšem ze starší doby, z L. z Rittersbergu). U podst. jména *láje* s významem „smečka psů", pak i „sebranka, sběř,

chátra“, připouští PS. i zkrácený tvar *láj,* 2· p· *láje* (podle vzoru „duše“). S významem „štěkání, vytí“ a „lání, nadávání“ se to slovo vyskytuje v tvaru *laj* i *láj,* 2. pád *laje* i *láje,* a je rodu ženského nebo mužského. Expresivní sloveso *lajdati,* „lenošivě se potulovati“, má i zvratný tvar stejného významu *lajdati se.* U podst. jména *lákadlo* zavádí PS. proti dosavadním Pravidlům tvar s nezkrácenou kmenovou slabikou; tvar *lakadlo* je zastaralý. Ani slovo *lákač,* „kdo láká“ (podle PS. řídké), nekrátí kmenovou slabiku. Vedle slovesa *lakoměti,* 3. os. množ. čísla *lakomějí,* „býti lakomý, skrbliti“, uvádí PS. i sloveso 4. třídy *lakomiti* se stejným významem.

U hesla *lakonicky,* „stručně, úsečně (o řeči)“, poznamenává PS. výslovnost „lakónycky“; to tedy platí i o ostatních slovech z téhož základu, *lakonský,* „vztahující se k Lakonii“, *lakonický, lakoničnost, lakonismus,* „stručnost, úsečnost“. Podstatné jméno slovesné k slovesu *lakotiti* je *lakocení.* Příd. jméno *lakotný* má vazby: *l. čeho* i *po čem.* Latinské slovo *lacuna,* běžné v českém odborném názvosloví lékařském (s významem „prohlubinka, štěrbina, mezera“) i filologickém („mezera v textu), píše se podle PS. už častěji *lakuna;* jeho odvozeniny mají *k* už vesměs: *lakunární, lakunosní* (slovo řídké), *lakunový, lakunovitý.* Podst. jméno označující ztučnělé maso pod bradou nebo v týle má v PS. trojí tvar; nejčastější je nejpůvodnější, *lalok,* 2. p. *-u,* řidší už *laloch,* s koncovkou přizpůsobenou odvozovací příponě *-och,* a řídký *lalouch* (s podobným přizpůsobením). Zdrobnělé jméno se však tvoří ze všech tří typů: *lalůček,* řidčeji *laloček, lalůšek,* řidčeji *lalošek,* i *taloušek.* Přídavné jméno má rovněž obojí tvary, *lalokatý* i *lalochatý, laločnatý* i *lalošnatý, lalokový* i *lalochový, lalokovitý* i *lalochovitý;* tvary s *ch* jsou rovněž řidší. V jiných odvozeninách se však vyskytují jen tvary s původním *k.* Présentní tvary slovesa *lámati* stanoví PS. takto: přít. čas zpravidla *lámu, lámeš* atd., zřídka jen původní tvar *lámám,* rozkazovací způsob *lámej* vedle novějšího *lam,* přechodník přítomný jen *lámaje·* O rčení l á m a t i h ů l n a d č í m, „odsuzovati, zavrhovati něco, ztráceti důvěru v něco“, připomíná PS·, že je to napodobenina cizího jazyka. Slovo *lambrekýn,* „okenní nebo dveřní závěs“, píše PS. přes trojí doklad s různým psaním jiným (z Čapka-Choda, Karla Čapka a Liera) jen takto, shodně s Pravidly; příd. jméno také jen *lambrekýnový.*

Známý čtyřkolový krytý kočár *landauer* se píše i *landaur.* Vedle tvaru *lankrabě, lankrabí,* který mají Pravidla, zaznamenává PS. i způsob psaní *landhrabě, landkrabě, lantkrabě, landhrabí, landkrabí, lantkrabí;* poznamenává ovšem, že je řídký.

O sklonění jména *lankrabí* se praví, že má v 2. pádě tvar podle vzoru „Jiří", *lankrabí,* i podle vzoru „pěší", *lankrabího.* O množném čísle podle vzoru „had", *lankrabové,* které uvádějí Pravidla, PS. se nezmiňuje. Slovo *lapálie,* „malichernost, nepatrnost", píše PS. s *á.* Pravidelný přít. čas slovesa *lapati* je *lapám;* tvar *lapu* je řídký. Dialektické sloveso *lapěti,* „dřepěti, nehnutě seděti", časuje se podle vzoru „trpěti", tedy 3. os. mn. č. přít. času je *oni lapí.* Výraz *lapis lazuli,* „kámen lazurový", 2. pád *lapisu lazuli,* píše se i dohromady, *lapislazuli,* ale potom je nesklonný; příd. jméno má tvar *lapislazulový* nebo *lapislazurový,* „blankytně modrý (jako lapis lazuli)." Slova *lartpourlartismus* (vysl. lárpúrlartyzmus), „umělecký směr hlásající umění pro umění", *lartpourlartista, lartpourlartistický* nebo *lartpourlartistní* se píší dohromady jako spřežky, bez spojovacích znamének. Citoslovce *láry fáry,* vyjadřující odmítání, píše se také, ovšem zřídka, *lári fári,* nebo dohromady, *lárifári, láryfáry.* Odborný lékařský název *larynx,* „hrtan", má 2. pád *laryngu* a týž kmen v ostatních pádech. Sloveso *laskati* někoho, něco, *laskati se* s kým, čím, „mazliti se", má v jazyce spisovném *a* krátké; tvar l á s k a t i je dialektický. O skloňování podst. jména *lať* poznamenává PS. na rozdíl od dosavadních Pravidel, že tvary 1. a 4. pádu množ. č. podle vzoru „kost", *lati,* jsou řídké. U podst. jména *lata* s významem „záplata" se vyskytuje i řidší tvar *láta.* Podst. jméno činitelské k slovesu *látati* má tvar *látař* i *latař,* v rodě ženském však *látačka.* U slovesa *láti* PS. už připouští v 1. os. přít. času vedle tvaru *laji* i tvar s analogickým *-u, laju;* tedy i v 3. os. mn. č. *lají* i *lajou.* Množ. číslo slova *latifundium,* „rozsáhlý pozemkový majetek náležící jedinému majiteli", je dvojí, *latifundia,* 2. pád *-ií* (rodu středního), i *latifundie,* 2. pád *-ií* (rodu ženského); příd. jméno zní *latifundijní.*

Zdrobnělina k podst. jménu *lávka,* „můstek pro pěší", je *lávčička,* řidčeji *lavička;* tvary *lávečka* nebo *lavečka* jsou dialektické. Dialektický je v našem jazyce i základní, praslovanský tvar *lava,* mající význam „lavice podél stěn a okolo stolu". Sportovní název *lawn-tennis* píše PS. proti dosavadním Pravidlům, která oba členy této složeniny píší dohromady, se spojovacím znaménkem, a to i v odvozeninách *lawn-tennisový, lawn-tennista* (množ. č. *-isté*). Latinský lékařský termín *laxans,* „projímadlo", je v jednot. č. nesklonný, ale v čísle množ. se skloňuje *laxantia,* 2. pád *-ií* (s lat. výslovností *-cia*). U knižního slova *leb,* které Pravidla skloňují jen podle vzoru „kost", 2. pád *lbi,* připouští PS. i tvar s analogickým *e lebi* a nadto i sklonění podle mužského vzoru „hrad", ten *leb,* 2. pád *lbu*

i *lebu,* ovšem s připomínkou, že je řídké. Zájmena a příslovce s předponou *lec-* mají v PS. vesměs i druhotvary s příponou *-s: leckdos, leccos, lecjakýs, leckterýs* (řídké), *leckdes, leckams, leckdys lecjaks;* nejsou však vůbec uvedeny tvary *lecčí, lecčís, leckudys.* Sloveso *léceti, líceti* (3. os. mn. č. *-ejí*) jest podle PS. už zastaralé. Dvojí kvantitu kmenové slabiky připouští PS. u podst. jména *leč* (jen tak píší Pravidla), *léč,* „past, nástraha a pod."; také je skloňuje už podle vzoru „duše", 2. pád *leče, léče.* Pravidla dosud uváděla jen sklonění podle vzoru „kost", 2. p. *leči;* tento způsob považuje PS. za archaický. U podst. jména *léčitel,* jež Pravidla předpisovala psáti s kmenovou samohláskou zkrácenou, píše PS. dlouhé *é.: léčitel.* Tak je tomu proti dosavadním pravidlům pravopisu i výslovnosti i u jeho odvozenin *léčitelka, léčitelný, léčitelství, léčitelský.* Vedle zájmen a zájmenných příslovcí *ledakdos, ledacos, ledakterýs* (řídké), *ledakdes, ledakams, ledakdys, ledajaks* (tvary *ledajakýs, ledačís, ledakudys* v PS. zaznamenány nejsou) vyskytují se i tvary s částicí *-s* připojenou přímo za předponu *leda-: ledaskdo, ledasco, ledaskterý* (řídké), *ledasjaký, ledaskde, ledaskam* (řídké), *ledasjak* (řídké). Tvary *ledasčí, ledaskudy* uvedeny nejsou. Spojení spojky *leda* se spojkou *že* píše PS. vždy dohromady, beze zření na význam, *ledaže.* Naproti tomu o spojce *ledvaže,* „sotvaže, jakmile", PS. poznamenává, že se píše i *ledva že.*

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Aristoteles, lokomotiva a automobil.

Spřežení jistě velmi zvláštní. Ale romanistovi E. Lerchovi, který takto nadepsal svůj článek v uppsalském časopise „Studia neophilologica" (XII, 1940, 210—236), podařilo se dokázat těsnou spojitost mezi jeho členy.

1. Jakého původu je slovo *lokomotiva,* o tom není nikdo, kdo má několik latinských tříd, ani chvíli na pochybách: „locus" je „místo" a „movere" „pohybovat". Potíž se však objeví, jakmile se nespokojíme výkladem jen zběžným a začneme toto slovo rozbírati hlouběji. „Lokomotiva" je podle našich vědomostí stroj, který pohybuje vozy s místa na místo; ale „loco" neznamená přece „s místa", nýbrž „na místě, v místě" (cena loco důl; slečně N. N., loco); výraz „motivus" pak také nelze vylo-

žiti jako „pohybující“. Historie slova „lokomotiva“ je tedy nějak složitější, než by se zdálo na první pohled. A je tato:

Neznámý anglický technik přenesl počátkem XIX. století na stroje schopné pohybu (aby je rozlišil od starších pevných, stacionárních) pojmenování, které dotud žilo — životem hodně skromným — v řeči filosofické. „Facultas locomotiva“ (a rozličné obměny v jednotlivých národních jazycích) je doložena ze století XV. až XVIII. Po prvé užil slova „loco motivum“ Jan Argyropulos, znamenitý učenec řecký, který po dobytí Cařihradu přešel do Italie a stal se tu vynikajícím učitelem západních humanistů. V překladu z Aristotela jím tlumočil řecké „to kinétikon kata topon“ (u Tomáše Akvinského „motivum secundum locum“), schopnost pohybu vzhledem k místu. Aristoteles totiž vystihuje rozdíl mezi rostlinou, zvířetem a člověkem tak, že rostliny prý mají pouhou schopnost vegetabilní, kdežto u zvířat přistupuje k tomu ještě schopnost vnímání, chtění a pohybu (to je naše kinétikon), u člověka pak i schopnost myšlení.

„Locomotive engine“ (stroj se schopností pohybu vzhledem k místu; starší stroje se také pohybovaly, ale na místě) je doloženo od r. 1815; od r. 1829 se objevuje i substantivní „locomotive“; z r. 1835 je první doklad německý, z r. 1840 první francouzský.[1])

2. Vedle slova „locomotive“ a podle něho vzniklo ve Francii *locomobile* s významem dlouho dosti neurčitým: rozmanití předchůdcové automobilů se nazývají „locomobile routière, voiture locomobile; také locomotive routière“. Až po r. 1880 se pevněji vytváří význam pracovního stroje.

3. K výrazu „lokomobila“ se pak automaticky přitvořilo slovo *automobil*. „Voiture automobile“ znamená zprvu totéž co „voiture locomobile“ (rozličné samohyby parní, elektrické atd.); když však zvítězil benzinový motor, nabylo slovo „automobil“ významu dnešního. Vytýká se mu leckdy hybridní tvo-

---

[1]) První české nám známé doklady jsou z r. 1846. K. Havlíček Borovský píše v „Obrazech z Rus“ (v Časopise Českého museum): „Cizinec nohama pohyboval, podobaje se asi zdlouhavému, ale velmi zdlouhavému *lokomotivu*“, a v „Pražském poslu“ se čte: „pro železnou dráhu mezi městy Browklynem a Greenportem nový parovůz či „mašina“ (jak teď u nás „lokomotivu“ říkají)“. Mužská podoba „lokomotiv“ je i v dalších dokladech z r. 1850 („Květy“: topení lokomotivů kamenným uhlím; „Slovan“: běž pěšky za lokomotivem), 1853 („Německo-český slovník vědeckého názvosloví“: Locomotiv = lokomotiv, parovoz)atd. do 1862 (Neruda „Dráha“: Před vlakem jest stroj, který se jmenuje „lokomotiv“). Od 1859 (Pfleger: hučením lokomotivy) se začínají doklady pro ženskou podobu „lokomotiva“, která se brzy stává jedinou.

ření (to jest, že první část, „auto", je řecká, druhá, „mobil", je latinská). Ale Lerch správně připomíná, že pro pojem obsažený v řeckém „auto-" nebylo vhodné náhrady ani v latině, ani ve francouzštině, a že je tedy takové tvoření zcela přirozené. Slovní kmeny řecké a latinské jsou ostatně pro tvoření umělých mezinárodních výrazů materiálem zcela rovnoprávným.

Ve Francii se slovo „automobile" objevuje r. 1875: je to tehdy ještě adjektivum a označuje se jím vozidlo poháněné stlačeným vzduchem. První bezpečný doklad substantivního užití je až z r. 1896. V Anglii se adjektivum objevuje r. 1886 (ne o vozidlech, nýbrž o torpedech), substantivum 1895. První německý doklad je z r. 1893.[2])

Rod tohoto substantiva v některých jazycích kolísá. Ve francouzštině je mezi maskulinem a femininem (dnes je obyčejně femininem). Němčina přešla od feminina k neutru.[3])

Harlekýn.

Naše řeč (XXIII, 11) zaznamenala názor Flasdieckův, že slovo *Herle* v „Herle king", nejstarším dostupném tvaru „harlekýna", je příjmení boha Wodana, harila. Doplňujeme tehdejší referát tím, že v posledním sešitě časopisu „Volkstum und Kultur der Romanen" (XIII, 146—161) popírá W. Krogmann germánský původ tohoto slova, a dokládaje se svědectvím Waltera Mapa z konce XII. stol., připomínajícím „Herla rex" výslovně jako anglického krále, soudí, že je to jméno — jinak neznámého — krále keltských Britů. Jméno jeho snad patří k indoevropskému kořeni *ser* — „prouditi, rychle se pohybovati" (Walde-Pokorny II, 497).

Labe.

Je známo a zcela nepochybné, že jméno *Labe* je předslovanské: je řeckými a římskými spisovateli doloženo (jako *Ἄλβις*, *Ἄλβιος*, Albis) dávno před tím, než se k němu Slované dostali.

---

[2]) Pro češtinu dokládá slovo „automobilní" (automobilní povoz, hnaný elektrikou, plynem atd.) po prvé „Druhý příspěvek" Kottův (1901) z Národních listů 1897 a z Ottova Naučného slovníku XVI, 1900; slovo „automobila ž." je tamtéž dosvědčeno z usu. V „Třetím příspěvku" je z Jindrova Slovníku technického 1903 vypsáno slovo „automobil". V beletrii se podle materiálu Slovníku jazyka českého objevuje „automobil" po prvé u Růž. Svobodové (Milenky 263).

[3]) V češtině, jak jsme právě viděli, jsou nejstarší tvary ženské: „automobila" a zdrobnělina k tomu, „automobilka" (Kott X, 554 zr. 1905), dnes však úplně ovládlo maskulinum „automobil". Ale slovo „lokomobila" ve všech třech jazycích zůstalo v rodě a tvaru ženském; jen ojediněle je i „lokomobil" (1872 Neruda, Obrazy z ciziny: na břehu (Suezského průplavu) něco opotřebovaných lokomobilů).

Pramenem podob řeckolatinských i slovanských je germánské *Albi*, 2. p. *Albiiaz* — (což znamená „bílou řeku“, Bělou; srov. latinské „albus“, bílý). Způsob, jakým byl přejat základ tohoto slova, je jasný; *Alb-* bylo přejato jako *Olb-* a měnilo se dále t. zv. metathesí v *Lab-* (stejně je „labuť“ z „olb-“, „laň“ z „oln-“, „rámě“ z „orm-“ atd.).

Méně zřetelné je však zakončení. V starší češtině (do XVII. st.) je vedle neutra *Labe* také femininum *Labě:* „nos expertes fere labe bydlíme u samé Labě“ [= my téměř prostí hanby . .] říká píseň litoměřických studentů z XV. století. Lužická srbština má neutrum *Łobjo*, polština femininum *Łaba*. Švédský slavista R. Ekblom, který se otázkou slovanské metathese velmi pronikavě zabýval, upozorňuje (Zeitschrift für slavische Philologie XVII, 31—34), že nemůžeme vycházet z původního tvaru dvojslabičného, neboť bychom pak musili míti délku v první slabice: *Lábe* (jako je v rámě, rádlo). Původní podoba slovanská byla tedy trojslabičná, *La-b'-ji* (to se shoduje dobře s germánským *Al-bi-iaz*); z toho vzniklo české (nedoložené) *Labí* (podle vzoru „paní“). Brzy však nastal přechod ke vzoru „duše“ tak, jako v historické době opustilo vzor „paní“ slovo *rolí, laní, lodí.*

POSUDKY A ZPRÁVY.

Mirek Elpl: Tři zlaté poháry. Vydalo Moravské kolo spisovatelů v Brně k vánocům 1940 jako XIV. svazek edice Nová knihovna MKS. Stran 192. Brož. za 28 K.

Zesílený zájem o historickou četbu budí čím dál tím živější literární tvoření s náměty z české minulosti, ať už to jsou obnovené obrazy zašlých dějů (Vančura, Olbracht), nebo románová freska (Nový, Mařánek, Křelina). Osobitého ražení v tomto látkovém okruhu dosahují Elplovy novely z moravských Ivančic,*) rozvíjející před námi na sedmi zastaveních místní události i ideové napětí českého národa v letech 1300—1700.

V povídce „Hoří chrám“ prožíváme vzrušení za vpádu Kumánů sledujíce jako diváci s kostelní věže se zvoníkem Janem nezadržitelný útok nepřátel na městské hradby a pak jejich drancování v městečku. „Rozpustilé vinobraní“ (z počátku 17. stol.) je wintrovsky laděný obrázek bujného veselí, které se rozvíjí před zahořklým školním mládencem Janem Felixem

*) Město Ivančice má ve znaku tři poháry.

z Bečkova v krčmě „U černého lva". V jiných novelách se autor sklání s porozuměním i soucitem nad postavami, jejichž osudy nám tlumočí v zrcadle jejich vlastních vzpomínek, ať je to renaissanční šlechtic Jindřich V. z Lipé, nebo psanec Evropy, učený profesor evančické vysoké školy bratrské Esrom Rüdinger, či následky bělohorské pohromy zbědovaný Pertold Bohobud z Lipé, nebo benátský exulant 18. věku Blažej Zozuli di Salino. A v téže atmosféře zklidnění prodlíme na chvíli ve společnosti Jana Blahoslava, když odkazem na Písmo usmiřuje kněze starých zásad bratrských Jirsu. Jsou to vesměs sevřené obrázky, zachovávající vzácně jednotu místa, času i děje, leckdy však se závěrem psychologicky ne dosti důsledným (Štvanice, Rozpustilé vinobraní).

Autor má pohotový výraz pro dramatické scény davové (Hoří chrám) i při hledání účinných metafor (doklady z Rozpustilého vinobraní): „vítězně skončenému vinobraní *vzpurně se postavil v cestu* nejeden kalný a uplakaný den" (111); „světlo *dobývá místnosti kousek po kousku*, až nakonec ohnivý věnec *obejme* ji celou" (123). „Sotva dopili u stolu kalíšek kořalky, podklad pro dobré zažívání, již první mísy *uléhají na stůl*" (124). „Pára stoupá ke klenbě a vůně omáček mísí se s vůní kadidla, kterou *přemáhá a tlačí ke stěnám*" (124).

Snad se však nemýlím, přiznám-li autorovu slovu větší sugestivnost v místech, kde je tok času zvolněn nebo zastaven. „Dole je dosud klid. Podřimuje žlutá budova městské rychty, přikrčeny klímají kolem domy městské, proud lidí na chvíli ustává, náměstí je poloprázdné. Mlčí zvon. Z chrámové lodi vytéká nápěv táhlého a smutného žalmu" (26). V takových situacích nabývá Elplův výraz zvláštního lahodného kouzla, náladové vůně a barevného oparu: „Neprobudil se, ani když první červánky přinesly v plenkách jitro, mladé a růžové, vykoupané v lázni ze zlata a vonné, jako kdyby někdo nasypal do jeho koupele plnou hrst mateřídoušky" (67). „Lahodně se rozezpíval pták. Barevné peří prosvítá listovím bezového keře, na jehož haluzi se usadil. Sýkorka . . ." (77). „Slunce schovalo se zatím za kostelní věž. Modř tmavne a padá na zahrady jako průsvitná skleněná clona, kterou prozařují plstnaté kohoutky krvavě červených růží Panny Marie. Svíce tamaryšků jsou s večerem smutnější a promítnuty na oblohu, zdají se štíhlejší a vyšší. Jemně voní maří list jako nažloutlé listy starých modlitebních knížek" (81).

Barva, zvláště její žluté odstíny, posedá básníkovu představu často skoro neodbytně. Citujme několik dokladů: „plavě zlatý

prach“ (18), „koudelově žluté vlasy“ (19), „kráčel po úzkých, narudlým pískem posypaných cestičkách“ (59); jinde čteme o bleděžlutém povětří (111) i bleděžlutém prostranství (111), o chlebě, „který žlutě voní v miskách na stole“ (123), o slunci, které „proměňovalo okenní tabuli v kytici jiřin plavě žlutých“ (160). „Venku byl jasný den, namočený do plavé zlati a blankytné modři . . .“ (140). „Je jitro a venku prší sníh, karmínový a růžový, neboť odkvétají jabloně a červánky rudnou víc a víc“ (69). „Jako by blesky přestaly šlehat fialově černou oblohou a vítr se utišil“ (106). Hra s barvami je však někdy poněkud nezávazná nebo ne dost důsledná: „slovo „dosud“ rozrůstá se *narůžovělým* keřem naděje, oddaluje příští, je sladké a líbezné, je *bleděmodré* a nebesky krásné“ (25, 26); „. . . pozoroval hru všech odstínů *mědi* na *zlaté* přílbě jejích vlasů“ (62).

Elpl obohacuje svůj sloh přirovnáními leckdy hodně novými nebo nezvyklými. Upozorňuji tu na některá z nich: „Krátký hnědý kabátec, vycpaný v ramenou i na prsou a bohatě krumplovaný, září několika řadami knoflíků, které svítí na tmavé hnědi *jako plovoucí lekníny na zamračené tůni*“ (54); „. . jeho skutky byly čisté *jako procesí dětí a panen*“ (114); „. . . slova hrnou se mu z úst *jako lidé z domu malomocného*“ (118); (vidí) „kašnu, v jejímž středu směje se a *kucká* soška křišťálově osvěžujícím pramének“ (145). V historické próze bychom se však mohli obejít bez výrazových prostředků, které působí poněkud anachronisticky: „Ale jeho mlčení je rozvětvené jako prales prorůstajících se *lian*“ (145); „. . . matná záře *fosforeskující* hniloby a tlení“ (147).

V přiléhavém i vynalézavém výrazu autorově zůstalo několik nepročištěných míst, kam zasáhla kamarádsky nedbalá, afektovaná nebo nadbytečně expresivní řeč našich dnů: „Má hned *spoustu* důvodů *proti*“ (24, 25); „. . jen zlolajní jazykové mohou tvrditi, že chce *praštit* učitelováním . . . .“ (112); „je ošklivá, *nemožná,* hnusná, nemravná“ (132); „je *jasné,* že tento druhý pocit byl nejsilnější a skutečnou příčinou“ (141).

Škoda, že musím vytknout celé Elplově knize důslednou a velmi rušivou závadu v pořádku slov nepřízvučných. Chybná jsou spojení: „město . . ., do kterého *zavál mne* dnes laskavý osud“ (spr. do kterého mě zavál; 9); „když *chodil jsem* . . .“ (10); „jak často *bránil se* hrad proti přesile“ (25); „ale což *mohl to* pochopiti Petr . . .“ (39). „Marie Anna *musí ho* obsluhovat jako nemluvně“ (94). Hlasité přečtení takové věty nás poučí o násilnosti autorova pořadí slov.

Máme-li spravedlivě posoudit Elplovy historické příběhy po stránce jazykové a pravopisné přesnosti, nemůžeme zamlčet ani nedostatky v interpunkci, neboť nejsou právě řídké; některé mohou být ovšem také připsány na vrub nedost pečlivé korektury. Bylo by jistě škoda místa na citování dokladů, protože to jsou chyby stále a znovu vytýkané.

V příkladech dále uvedených se docela dobře obejdeme bez nečesky kladeného ukazovacího zájmena *tento:* (Jan Blahoslav zvolá na svého přítele tiskaře: „Bratře Solíne!") „Když se tento překvapeně zastaví" (86); „když jsem byla... u paní Doroty ze Šanova, ptala se mne tato zlomyslně" (99, 100).

Několik nedopatření najdeme v slovesných tvarech: „napnul plátno" (73) místo *napjal;* tvar (slunce) „žhnulo" (145) je analogický místo původního a správného *žhlo, žehlo.* Sloveso *kotouleti* (= kutáleti) má 3. os. pl. *kotoulejí;* píše se tedy nesprávně: „Po zemi k o t o u l í s e j a b l k a" (132).

Některé závady lze vytknout i kvantitě: „srdéčko" (40) m. srdečko, srdíčko, „drůžičky" (48) m. družičky, „ton" (19, 32) m. tón, „zdvihajíc" (55) m. zdvíhajíc.

Leckterou drobnost opravíme také v pravopise. Slovo *domněnka* (*domnívati se*!) se píše s *-n-;* chybné je tedy psáti „vracel se často k doměnce" (60). Ve spojení „sinné a sírové odstíny noční bouře" (146) třeba psát *siný* (= modrý) s jedním *-n-*. Velké písmeno nahradíme malým ve výrazech Sbor (Českých bratří, 75 a j.), Jesuité (93) a Bible (101).

Výtky právě uvedené se týkají — kromě vad v pořádku slov — spíš jen jednotlivostí, takže po stránce jazykové je celkový dojem z Elplových povídek příznivý. Pro své kladné hodnoty jsou dobrým obohacením české prózy. *Miloslav Wajs.*

*

Marie Majerová: R o b i n s o n k a. S ilustracemi Heleny Chvojkové. Vydal a vytiskl roku 1940 Melantrich v Praze jako 10. svazek Knihovny mladých čtenářů Zlatý šíp. Stran 154, kart. za 30 K.

Přední naše realistka a jedna z nejlepších našich žijících spisovatelek Marie Majerová jest i autorkou několika krásných knih pro mládež. Kromě pěkných pohádkových výborů Čarovný svět a Zlatý pramen jest to zvláště kniha původních povídek Zázračná hodinka.

Nadepsaná autorčina novinka není robinsonádou v obvyklém slova smysle; Majerová neuvádí svou hrdinku do zcela no-

vého přírodního prostředí jako Defoe, Verne a četní jejich epigoni, nýbrž staví ji do náhle změněných rodinných poměrů. A jako životní nezbytnosti — někdy ovšem jen pouhá náhoda — nutí Defoova Robinsona, aby na svém pustém ostrově hledal a objevoval, tak běh všedního života malého člověka nutí osiřelou kvartánku Blaženu Borovou, aby hledala a objevovala v oblasti drobných denních potřeb a nezbytností na pustém ostrově taťkovy osiřelé domácnosti. Ne tedy romantická robinsonáda z exotických krajin, nýbrž střízlivá robinsonáda z radikálně změněných rodinných poměrů.

Nechceme se však zabývati thematickou stránkou knihy; všimneme si jen jejího zevního roucha, materiálu, z něhož autorka své dílo stavěla, jejího jazyka. Není jednostejný; vlastní vypravování autorčino je zpravidla normální jazyk spisovný; hrdinka realistického díla doma ovšem mluví řečí hovorovou s familiárním zabarvením a v hovoru se svými vrstevnicemi (i jinde) užívá namnoze i výrazů studentského slangu.

Že jazyk Marie Majerové je správný a čistý, konstatovala NŘ. už v svém III. ročníku (str. 210); o jakosti její řeči svědčí také hojné doklady z jejího díla, otiskované v akademickém PSJČ. V celé knize nenajdeme snad prohřešku proti normě současného spisovného jazyka. Tak na př. příjemně působí na čtenáře znalého a dbalého své mateřštiny správné rozlišování adjektiv jmenných a složených (Blažena byla dychtiv*a* [v tu chvíli, vlastnost pomíjející] zvědět, co je na papírku, ač nebyla nijak zvědav*á* [její vlastnost trvalá, taková byla Blažena vůbec], 111), bezvadné psaní srovnávacích spojek jakoby (= jako) ve větách s indik. a jako by s kondic. (a to se zrovna jakoby naschvál Blažené nechtívalo 9; chodil s hlavou ustavičně jakoby v hejnu sov a netopýrů 15; Blažena jedla jakoby z pilnosti 33; pocítila únavu, jako by byla s někým zápasila 15; zmizel, jako by jej někdo smázl 96), bezvadná interpunkce, zvláště čárky k oddělování vět vedlejších, a j. v.*)

Hovorovou řeč nemálo oživují slova z obecného jazyka a familiární výrazy. Jsou to na př. slova *moc* (adv.: moc kapesníků 8, moc bolí 43, moc peněz 126 a j.), *akorát* (28), *támhle* (97), *dobrýtro* (135) a rčení, k nimž si ovšem musí čtenář, neznalý souvislosti, přimyslit příslušnou intonaci: Ne, tohle (44)! Psů je (58)! Prosím tě (70)! Děkan s kaplanem (72)! No proto (ib.)! Ne, to je (136)! Velká voda! Moc řečí (154)!

---

*) O velmi pečlivé korektuře svědčí fakt, že v celé knize jsou jen dva tiskové omyly: 103 *jí* (akus., tedy *ji*) a 131 (na okenním) sklem (spr. skle).

Hojnější než tyto familiární výrazy jsou slova a rčení ze studentského slangu. Svědčí o autorčině vkusu, že jich užívá s mírou; je si jistě vědoma toho, že kniha pro mládež není Švejk — »všeho moc« by v tomto případě najisto škodilo. Tak škola se tu jmenuje *bouda* (73), ač je to — jak se 76/7 popisuje — rozlehlá budova pro několik set gymnasistů, a častěji *gympl* (29, 64, 68, 96), třídě se říká *klasa* (97), ale i *kláda* (24, 97). Profesor matematiky je *matykář* (74, 96), spolužák z jiné třídy = *kluk z naší boudy* (73), spolužačky jsou *žáby* (ž. z naší třídy 120, ž. ve škole 130, 141), žákyně zvláště snaživá je *šprtoun* (15, 74), písemná školní zkouška (komposice) *kompóna* (89), dívčí klepy *drby* (vyzvonily všecky drby 142). Je známo, že si mluva studentská libuje v hyperbolách a jiných nadsázkách: čemu se žáci diví a z čeho mají radost, to je *nádhera* (13), co se jim líbí, je *ohromné* (71) nebo dokonce *zuřivé* (71, 154), *báječná bašta* (44, 98); nepříjemná věc je *otrava* (63), žákyně, která hbitě odpovídá, profesora docela *omámila* (97). Studentský slang užívá rád i výrazů ze života sportovního, na př.: to ti byla včera kanada (96, 115), fair play (122), aby jí to natřela ve volley-ballu (42), nebo výrazů familiárních, triviálních, vulgárních a argotických: otecko se uhodil přes kapsu (142), 'se ví (9),' se rozumí (44), máš to dobrý (74), máš to blbý (75). Bývalý studentský (vl. sokolský) pozdrav nazdar! u dnešní mládeže snad docela vymizel; i dívky (studentky) se pozdravují napořád skautským (námořnickým, lodnickým) *ahoj:* Ahoj, Ledečku! (To je dívka, Ledková!) (63), Utíkám pro brambory, ahoj! (72) a tak často.

Upozorňuji jen těmito několika ukázkami na způsob, jak Majerová užila v své Robinsonce rozličných jazykových oblastí. Koho studentský slang zajímá, nechť si přečte studii dr. Fr. Oberpfalcra Argot a slangy v III. díle Č. vlastivědy (Jazyk), str. 311—375 (o studentském slangu zvlášť str. 334—357) a kapitolu Městský člověk na letním bytě a jeho řeč ve Weingartově knize Český jazyk v přítomnosti. *Aug. Jar. Doležal.*

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Literární historik *Antonín Procházka* otiskl ve „Vyšším národě", ústředním časopise českého hnutí abstinentního (XX, 1940, 165 n.), a pak i vydal jako novoroční tisk článek Josefa Jungmanna „Spolky střídmosti", uveřejněný původně v ČČM. XIX, 1845 a potom v sebraných spisech Jungmannových I, 146 n. Jungmann se v něm rozmysl-

ně i vtipně vyslovuje pro myšlenku střídmosti v pití a v jeho závěru praví: „... nescházela Čechům nikdy schopnost a chuť přiučiti se všemu modnímu, zlému i dobrému; ale právě to samé činí nám naději, že i dobrý ten obyčej pití střídmého ochotně přijmou a upovšechní. Odloží-li také cizojmennou pikslu a dýmku, o kteréž slavný otec Čech a družina jeho pranic nevěděli, pak pomocí nálezku nesmrtedlného Jennera a obecního národního vzdělání a promyslu uvidí budoucí věkové národ pěkný, zdravý, mravný a zámožný, od Krkonošů až po Šumavu kvetoucí.“ Nás nejvíc zajímá přídavek k tomuto článku, obsahující 87 „způsobů mluvení“, které se tehdy Jungmannovi podařilo sebrat z frazeologie pití. „Němci jsou národ systematický“, praví se tu. „Učený Lichtenberg, boje se, by některý Angliš jej v tom nepředešel, sebral k systemu opilství 103 mluvení spůsoby ve spisovní němčině a 55 dolnosaské, kterými opilost ve svých rozličných stupních se vyjadřuje. Já zřetel maje k zachování všeho, co jest české, a v duchu předvídaje, že u nás s opilstvím i pojmenování jeho rozličná z obyčeje vyjdou, počal jsem je sbírati, pokud to možné člověku v mokré čtvrti nebývajícímu. Jsme v tom daleko za Němci, leda že mne má neznámost mýlí, a někdo jiný, najda více než já výrazů, palmu jim z ruky vytrhne.

SPŮSOBY MLUVENÍ.

1. Jest napilý, 2. napitý, 3. podnapilý, 4. podnapitý, 5. opilý, 6. opitý, 7. upilý, 8. upitý, 9. zpilý, 10. zpitý, 11. podpilý, 12. podpitý, 13. opojený, 14. dobře napojený, 15. ožralý, 16. užralý, 17. ochmelený, 18. zchmelený, 19. zmáčený (u víně atd.), 20. zmáchaný, 21. zbryndaný, 22. zdrhnutý, 23. chycený, 24. střelený, 25. trklý, 26. natrklý, 27. ochlastaný, 28. ochlastalý, 29. na mol opilý, 30. jak noc zpitý, 31. na žmoch zpilý, 32. má špičku, 33. má opici, 34. má rouš (lépe s Poláky a Rusy: má šum), 35. má klín v hlavě, 36. má dost, 37. má macha, 38. má mucu, 39. má muček, 40. má houbici, 41. má pivku, 42. má v hlavě, 43. má těžkou hlavu, 44. má hlavu pod vichem, 45. má nabito, 46. jest hotov, 47. je pod stolem, 48. je zpilý do němoty, 49. je blahoslaven, 50. je pryč, 51. chytil opici, 52. břede vínem, 53. zmokl pod střechou, 54. zmokl ano nepršelo, 55. promokl, 56. umoklý od vína, 57. vínem přeplněný, 58. vínem naplněný, 59. vínem přemožený, 60. vínem obtížený, 61. vína plný, 62. nahnul si, 63. přihnul si, 64. nahlédl hluboko do sklenice (do džbánku, do korbele atd.), 65. přebral se pitím, 66. přepil se vínem, 67. motá se pitím, 68. potácí se, 69. vrávorá, 70. nemůže na nohou státi, 71. rozešlo jej víno, 72. víno mu hlavu zbilo, 73. vidí dvě slunce, 74. nalíval, 75. dolíval, 76. štědře pil, 77. přílišně pil, 78. až do dna vyvážil konvici, 79. s kvasnicemi vyžral, 80. velikou sklenici vysušil, 81. hrubě žral, 82. nalil do sebe,

83. hluché truňky dělal, Vel., 84. hlavu pitím podebral, 85. hlavu pitím podkouřil, 86. pil až se mu hlava točí, 87. pil až do závratu."

V témž časopise (str. 168 n.) probírá *Václav Polák* v článku »„Opice" s hlediska filologického« historii názvu *opice* ve smyslu „opilost". Souhlasí s Jungmannem, že toto pojmenování vzniklo ze zvukové shody s výrazem *opít se,* a podle nejstarších dokladů ze začátku 19. století soudí, že tento význam slova *opice* vznikl až v době Jungmannově. Jako první uvádí Polák doklad z K. J. Tháma (r. 1813); redaktor časopisu A. Procházka však v poznámce připomíná doklad ještě starší, z Šeb. Hněvkovského (r. 1804), a srovnává slovní hříčku *mít opici* s hříčkami vzniklými podobně: těšínská jablíčka (k *těšiti*), pamatuj na Navrátila, půjdeme do Hajan, chytá se ho Lenorka, pan Baron z Nemanic, ztratili jsme mluvnici (= přestali jsme mluvit, došla nám řeč), ženich z Drážďan, ale ne z Berouna; taková je i známá staročeská hříčka „byl by pohnán do Pasova" a Komenského „Kdo má ženu nezdárnou, veď ji do Kyjova a z Kyjova do Buchlova a z Buchlova do Modřan". K pijáckému slovníku pak přidává Procházka ještě několik příkladů z nové české beletrie. Tak u Jiráska (F. L. Věk V.) si mistr Prax od Glaubiců odnesl *iluminaci;* ve IV. kap. prvního dílu „U nás" muzikanti „dušičku zalévali a tři dni mokli pod sklínkou". V soudničce Lidových novin (6. XII. 1940) říká rolník, že „neznámý má v hlavě nějakou tu matematiku". Tamže (6. X. 1940) ve feuilletonu „Lidé od filmu mluví" uvádí Jiří Jeníček ze slovníku našich filmařů tyto výrazy: „*Skouřa* je opilec. Zkalit hory, upálit si nehty, zkalit se, zakalit si chobot, skouřit se — znamená opít se. *To je stará skouřenina* znamená, že je to nenapravitelný opilec. Opije-li se kdo pořádně, říká se o něm, že *převrhl káď*". Dále Procházka poznamenává, že také ilustrátoři pijáckých anekdot v německých humóristických listech zobrazovali rádi opilce, jak mu sedí opice na rameni, a táže se: bylo to snad vlivem českých malířů, kteří dlívali v Mnichově a hojně přispívali kdysi i do německých humoristických listů?

Řeč V. Nezvala.

Pokud se týče jazykové ryzosti a krásy, pak kritiky Nezvalovy dramatické básně (Manon Lescaut) přeháněly s tuze lehkým srdcem; text přistihuje Nezvala při výrazech: Vaše *štěstí* je jinde, zasloužíte si *jej;* já *bez něj* nemohu žít; je na tobě, *abys se* okamžitě rozhodla; neodkládejme *náš* záměr; stane se *z něj* kněz. (Studentský časopis XX, 90.)

Divadelní řeč.

Jevištní řeč nemá své plnosti a nežije, pokud není vyslovována v prostoru jako část dramatické postavy. — Jevištní řeč je v každ-

dém případě nejprve autorova *stylisace* — na př. nářečí, řeči novinářské nebo kostelní nebo periferijní — a pak ještě hercova *autostylisace* tvaru, který vyšel z rukou dramatického básníka. — Dramatická řeč je naprosto odlišná jak od řeči spisovné (rozuměj: psané), tak hovorové, a jen dávná naturalistická móda mohla zaměňovat řeč jeviště za řeč třeba někde v hospodě. (Jiří Frejka v „Divadelním letáku o české jevištní řeči“ z prosince 1940.)

Česká řeč — dokonalý nástroj básníkův.

Nejmladší čeští básníci nalézají při začátku svého tvůrčího nástupu českou řeč jako dokonalý nástroj, schopný plniti i nejobtížnější úkoly. Udivují svou formální dokonalostí, zvučností svého slova a celým jazykovým rámcem svých prvních čísel:

„Kdo pak to zaťukal?“ tmo, dešti, ptám se znova.
Jen vonné laty vod se valí přes má slova.

Ivan Blatný.

Že nezemřela, že jen spí,
jak palmu a jak olivu
stiskajíc blahé tajemství
svých zasněžených nábřeží.

Kamil Bednář.

matka — to jméno, které thuje
do čerstvých hrobů střásají,
ta loďka dechů, která pluje
v zámlkách lásky mezi slovy
a hladí tak a nevysloví.

Lumír Čivrný.

Hudba se choulí jak tma na sítnici.
Do jizev uší steh a steh a steh.

Jiří Valja.

(Pavel Tkadlec tamtéž.)

DROBNOSTI.

GUINEA. Snad všude, kde jsem toto slovo četl, skloňovalo se podle vzoru *žena* nebo *duše* (půl guiney, sto guineí a pod). Nyní však čtu v Příručním slovníku jazyka čeeského, že je to slovo nesklonné. Proč se tu předpisuje neskloňovat, když lze toto slovo v češtině skloňovat docela snadno?

Josef Mysliveček.

Na to odpovídáme: Skloňovat lze slovo *guinea* tehdy, když je vyslovujeme po česku (gvinea): tak patrně činí překladatelé cizokrajné lite-

ratury, neboť v jejich textech skutečně nacházíme tvary, které uvádí pan tazatel. Jestliže však vyslovujeme toto jistě nezdomácnělé slovo po náležitém cizím způsobu (giny), jak předpisuje právě PS., nelze potom už pro toto jméno najít v češtině příhodný vzor skloňovací, a proto mu necháváme ve všech pádech stejný tvar.

INDIVIDUUM (O. R.). Podst. jméno individuum skloňujeme jako jména na *-ium, -eum,* t. j. podle vzoru *město,* ale v 2., 3., 6. a 7. p. množ. čísla podle vzoru *moře:* v jedn. čísle je 1., 4. pád individuum, 3. individua, 3., 6. individuu, 7. individuem; v množ. čísle 1., 4. p. individua, 2. individuí, 3. individuím, 6. individuích, 7. individui. Je tedy v 7. pádě množ. čísla na konci měkké *i,* nikoli *y.* O tom vykládala NŘ. už IX, 1925, 158 a tak skloňuje jméno *individuum* i akademický Příruční slovník.

JDI MI Z CESTY! (F. M. v B.) Ptá se nás čtenář, má-li se v tomto spojení psáti předložka *z* či *s.* V Příručním slovníku není k tomu dokladu ani pod heslem *cesta,* ani pod heslem *jíti,* Jungmannův a po něm i Kottův slovník s. v. *cesta* píše *s cesty varovati* (t. j. jíti, táhnouti), *jíti s cesty, ustoupiti s cesty, vyhnouti se s cesty* a pod., ale vedle nich uvádí Jungmann také doklad z Komenského *vyhnutí z cesty.* Prostá úvaha o vlastním významu předložky v tomto spojení však vede spíše k tomu, aby se v něm psalo *z,* nikoli *s.* Výraz *jíti někomu z cesty* má svůj opak ve výrazech *býti, státi, překážeti někomu v cestě* a *postaviti se, jíti, choditi někomu v cestu, do cesty.* Proti předložce *v, do* pak stává zpravidla předložka *z,* jak říká známé školské pravidlo. Toto pravidlo ovšem neplatí obecně a jen zhruba vystihuje skutečný stav, ale u slova *cesta* se osvědčuje celkem dobře. Říkáme a píšeme, že něco je *na cestě,* a opak k tomu zní, že něco je *s cesty.* Podobně proti *býti na (dobré) cestě* stojí výrazy *sejíti, zblouditi s cesty* (podle toho i *mluviti s cesty)* a pod. Jen ve významu „cestování" je proti výrazu „býti *na cestě, na cestách", „*vydati, vypraviti se *na cestu, na cesty"* výraz s předložkou *z:* „vrátiti se *z cesty, z cest";* ale to si vysvětlíme změněným významem slova *cesta.* Je vidět tedy, že nechybíme, když budeme psát *jíti někomu z cesty,* a to ve smyslu hmotném i přeneseném; tak píší také dosavadní Pravidla (s. v. *cesta*).

KUSA CTI (K. M.). Tvar *kusa* v záporných spojeních „nemá kusa cti v těle", „nemá kusa rozumu", „nemá kusa srdce" a pod. je starý genitiv kmenů *-o,* který je dosud u jmen životných, ale také u mnoha neživotných (dvora, chléva, chleba, jazyka, kláštera, lesa atd.). V některých ustálených spojeních se udržel dokonce i tam, kde jinak pronikl tvar na *-u.* Taková ustálená spojení totiž často zachovávají některý starý, původní tvar, i když se už jinak v soustavě jazyka změnil. Známe dnes na př. v 6. pádě podst. jména *den* jen tvar *dni* nebo *dnu* (v jednom dni, v jednom dnu), ale v ustrnulém spojení *ve dne* je zachován starobylý 6. pád

dne. Příd. jméno přivlastňovací ke jménu *pán* je dnes už jen *pánův,* ale v ustáleném spojení *chrám Páně, požehnání Páně* a pod. a v poněkud archaistickém titulování *páně* (učitelův, Novákův atd.) přežil až dodnes rovněž starobylý tvar přídavného jména přivlastňovacího s měkkým zakončením, tedy tvar v soustavě našeho jazyka jinak už dávno vyhynulý. A takových živých archaismů je mnoho. Mezi ně náleží i genitiv *kusa* a podobné útvary jiné (nemá *kouska* rozumu, mluvil *ze sna,* do *roka, z úmysla* a p.).

LETOUN. K Opravilovu výkladu slova *letoun* (NŘ. XXIV, str. 156) přidávám tuto poznámku: L. Niederle v Slovanských starožitnostech II, 1 (z r. 1916) připomíná, že přípona *-un* zesiluje význam tkvící v kořenu: běgun" = silný běžec; vědun" = kdo mnoho ví; polsky chwastun; rusky govorun" = tlachal, igrun" = hráč, opekun" = ochránce, letun"; česky zevloun, křikloun, letoun. Tak také Perun může značiti toho, kdo silně bije. Je zajímavé, že výrazem *letun"* Rusové rozumějí nejen letoun, ale také ohnivého draka a zlého ducha ve vzduchu. Tato spojitost ovšem docela zeslabuje domněnku odpůrců výrazu *letoun,* že by v něm bylo něco potupného. Obraz ohnivého draka mu dodává romantického a básnického nimbu. Táž přípona jako ve jménu hromovládného boha pak značí pro český název *letoun* čestné jazykové příbuzenství.

Jaroslav Přikryl.

LIDOVÉ VÝRAZY (NŘ. XXIV, 95). Na dotaz p. řed. Königsmarka, uveřejněný loni v NŘ. l. c., došlo několik odpovědí z Čech i z Moravy. Otiskujeme je, protože obsahují přesné i zajímavé údaje o zeměpisném rozšíření výrazů *upšít se* a *vychvístnout se.*

Pan *Frant. Veselý* z Prahy píše: Znám velmi dobře slova *vychvístnouti se* a *chvístačka* ze své rodné obce Hostivice (v okrese kladenském) a z okolí. Užívá ho lid všeobecně, a to ve spojení s husou, jak je v Drobnostech (NŘ. XXIV, 95) naznačeno.

Pan *MUDr. Ant. Chvojka* z Prahy: *Upšít se* se říká v kraji radnickém vesměs, na Chomli, v Olešné; odtamtud jsou moji rodiče, tak to říkali a já také. Dále se tak říká na Holoubkově, v Medovém Újezdě (v kraji rokycanském) a také v Plzni samé. *Upšít se* znamená uhodit se do hojící se rány nebo do nežitu. — *Vychvístnout se* se říká v témže kraji a značí to průjem nejen u hus, nýbrž také u člověka, a kromě toho se tak říká i o sprostých lidech hlučně vyplivujících hleny. – Výraz *povijášet prádlo* jsem neslyšel nikde, u nás se jen věší. Ale o velikonocích jsme *popovejšali vejce,* t. j. házeli jsme je do výše a chytali do dlaní nebo do čepice.

Pan odb. učitel *Václav Říha* z Divišova: Na rozhraní okresu táborského a kamenického (nad Lipou) v okolí městečka Černovic je slovo *upšít se* běžné. Slýchával jsem je od své matky a dodnes jako když slyším její slova: „Upšila jsem se do bolesti.“ „Dej pozor, ať mě neupšiješ!“ I vý-

raz *chvístat* je tam znám. Říká se o slepicích a husách na př.: „Ty mrchy neumějí jinde chvístat než na prahu." Nebo: „Táto, podívej se na to tele! Tak se mi zdá, že má chvístačku." „To si se nemohla vychvístnout venku?" zlobívala se matka na husu nebo na kvočnu, když měly housata nebo kuřata v kuchyni u tepla a při přenášení ven znečistily podlahu. Tolik mi utkvělo v paměti z dětství, ale i dnes, když meškám doma na prázdninách, slýchávám ještě tyto výrazy od mnoha lidí.

Pan ředitel *Jos. J. David* z Plzně: Sloveso *chvístat, vychvístnout* a p. se obecně vyskytuje v mém rodném kraji podzvičínském (v Erbenově Miletíně). Říká se na př.: Husa se mi vychvístla zrovna na nejlepší košili (prostřenou k bílení). Vlašťovka se ti vychvístla zrovna na klobouk. Nepouštěj mi sem tu drůbež, celou síň mi pochvístají. — Podobně se užívá tohoto slovesa i o silném průjmu u lidí, dětí i osob dospělých.

Pan ředitel *dr. Frant. Sedláček:* Výrazy *upšit se, vychvístnout se* jsou dosud běžné v mém rodném kraji podblanickém (v Hrzíně v okrese vlašimském). Význam mají týž, jako byl uveden v NŘ.

Pan prof. *F. L. Kratochvíl* ze Strážnice: Sloveso *vychvístnout se* je rozšířeno jak v lidové mluvě na Brněnsku (nářečí horsko-hanácké), tak na Tišnovsku. Zní v obou těch krajích *vychvéstnót se, vychvejstnót se.* Na Tišnovsku *chvistají* husy. Člověk má *chvistavku* (průjem). Často jsem slyšel toto slovo ve spojení „chvistá jak z konvě". Ve Veverské Bitýšce se říká: Přišel celé zachvistané (= zamazaný, zablácený a p.). Často se vyskytují i tvary *chvéstat, zachvéstané, pochvéstané, chvéstačka.*

Pan *P. Klemens Frant. Minařík* z Prahy: Jsem rodák z Kostelce u Zlína. Slova *chvístat, chvístnout* se užívá běžně v kraji ohraničeném Zlínem, Vizovicemi, Kašavou, Fryštákem (na bývalém panství lukovském a zlínském); zřídka se tu vyskytuje tvar *chviščeti.* Na jaře, když dobytek dostane jarní trávu, „dřístá, dříšče", a nastane-li ještě řidší stolice, z dobytka „chvístá" nebo „dobytek chvístá". Říká se také na př., že kráva někomu „chvístla" na rukáv. Výměšek se jmenuje *chvístanec,* choroba zvířat *dřístačka, chvístačka.* „Nešetrné" krávě se říká *chvístaňa:* „Ty chvístaňo stará, celou jsi mě pochvístala!" Užívá se tohoto slova také o husách a kachnách. — Tak se říká také v okolí Žďáru na Moravě a prý, jak jsem se právě dověděl, dokonce i v Praze a v jejím okolí. — Na Zlínsku se slovesem *chvístati* označuje též vytryskování tekutiny tenkým proudem, na př.: Na louce nám chvístala voda nad kolena. Pole bylo tak rozbředlé, že voda z krtčích děr chvístala nad kotníky. Na jaře chvístá bláto na kalhoty. Když děvče zametá blátivý dvůr, chvístne blátem i na zeď. Voda z necek chvístne někdy do rukávu. Když domácí lékař „propichne" vřed a vymáčkne, chvístne mu někdy „súkrvina" (hnis) až do tváře. Skvrna na šatu, na stěně (od chvístnutí) se také jmenuje chvístanec.

Pan farář *Petr Crhák* z Šumice na Moravě: Slovo *chvístnout* znám ze Slovácka (ze Střibrnice, v okr. uherskohradišťském). Říká se tak nejen o husách, nýbrž i o kravách a telatech, když mají „chvístačku". Slovem *chvístanec* se označuje také postříknutí blátem nebo něčím podobným.

Slečna *Josefa Zrůnková* z Val. Meziříčí zná sloveso *chvístati* s významem „káleti" (hlavně o husách). „Čeho se nažrala ta husa, že tak chvísce?" *Dřístat* znamená sprostě plít: „Ty dříščeš jako starý husar!"

LITOVATI KOHO (V. M.). Sloveso *litovati* vždycky mělo a dosud má předmět v 2. pádě (je to t. zv. genitiv příčiny, druh genitivu odlukového, viz Gebauer-Ertl, Mluvnice česká II, 1926, 173 n.), tedy vazbu stejnou jako souznačné výrazy *je mi líto koho, čeho* a *želeti koho, čeho.* Při předmětu věcném a ve významu „pociťovati (kající) lítost, rmoutiti se pro něco" a p. se ani dnes nedovedeme vyjádřit jinak než vazbou genitivní; říkáme *lituji svých hříchů, lituji toho, lituji peněz, času, něčí smrti* a pod., nikdy však l i t u j i s v é h ř í c h y atd. Je-li však předmětem osoba a sloveso *litovati* znamená „míti útrpnost, soustrast s někým", nebýváme si už tak jisti, a proto se někdy místo původní vazby genitivní vyskytne u slovesa *litovati* i odchylná vazba se 4. pádem. Tak na př. čteme v Příručním slovníku jazyka českého s. v. *litovati* doklad z B. Němcové: Nebylo človíčka v celém městě, který by nebyl kněžnu litoval. Přes to však i PS. za spisovnou pokládá toliko vazbu *litovati koho, čeho.* V rodě zvratném tedy budeme v jazyce spisovném rovněž dávati přednost tvaru *litovati sebe* před tvarem *litovati se,* vyskytujícím se v jazyce obecném. Příklad, který uvádí PS. z R. Svobodové („Některá žena pláče potichu pro svou soukromou radost a sama toho užívá, sama se lituje"), v podobě přesně spisovné by podle toho zněl: „... sama sebe lituje" (už také proto, že je tu na zájmeně důraz). Při zájmeně 2. osoby jedn. čísla tu bývá ovšem tvar *tě,* neboť vůbec se jím v této osobě často vyjadřuje 2. pád: *lituji tě* a p. (srov. bojí se tě, váží si tě atd.). To všechno platí také o složeném slovese *politovati koho, čeho,* jenomže u něho v obecném vyjadřování pronikl 4. pád snad ještě víc než u prostého slovesa *litovati* (politoval maminku m. maminky, politovala svou dceru m. své dcery a p.).

PŘECHODNÍK MINULÝ (K. M.). Ve větách „Posilnivše se důkladně, můžeme zas jít" a „Posilnivše se důkladně, budeme zas moci dlouho jít" je přechodníku minulého užito správně, jestliže se jím vyjadřuje děj vskutku už minulý, t. j. mají-li ty věty smysl: „Posilnili jsme se důkladně a můžeme zas jít" (nebo: „Když jsme se důkladně posilnili, můžeme zas jít"). „Posilnili jsme se důkladně a budeme zas moci dlouho jít" (nebo: „Když jsme se důkladně posilnili, budeme zas moci dlouho jít"). Tak tomu bývá někdy i ve větách o b e c n é p l a t n o s t i, na př. v příslovcích: „Přivyknuv pití, neujdeš bití", t. j.: protože jsi přivykl pití, neujdeš bití. Ve větě

„Přivykneš-li pití, neujdeš bití“, t. j. s oběma ději budoucími, bychom však užili spíše přechodníku budoucího: Přivykna pití, neujdeš bití. Podobně je tomu, když je v hlavní větě sloveso v rozkazovacím způsobu: Medvěda nezabiv, kůže neslibuj (t. j.: jestliže jsi medvěda nezabil, neslibuj kůže). — Kde však děj věty zkracované přechodníkem nelze vyjádřit v čase minulém, tam se přechodníku minulého neužívá, nýbrž klade se přechodník přítomný (při dějích současných) nebo budoucí (při dějích nesoučasných v budoucnosti). Je tedy třeba rozlišovati tyto případy: *Pohleděv* z okna, vidí (spatří) před sebou záplavu bílých květů (= nejprve *pohleděl* z okna a potom teprve vidí n. spatří... děj vyjádřený přechodníkem minulým je vskutku už minulý; situace v tomto případě jisté řídká). *Hledě* z okna, vidí (spatří) před sebou záplavu bílých květů (= při tom, když *hledí* z okna, vidí n. spatří...; oba děje jsou současné). Pohlédna z okna, spatří před sebou záplavu bílých květů (= nejprve pohlédne z okna a potom teprve spatří...; oba děje jsou nesoučasné v budoucnosti).

PŘÍSLOVEČNÉ SPŘEŽKY (V. M.). Mezi výrazy *zblízka* i *zdáli* a *z blízka* i *z dáli* je týž rozdíl významový jako mezi výrazy *nahoru* a *na horu, nahoře* a *na hoře, dokonce* a *do konce, opravdu* a *o pravdu* a pod. Cítíme-li v takovém výraze ještě spojení předložky a jména (t. j. jméno v nás ještě vzbuzuje vlastní představu věci, kterou označuje), píšeme jej odděleně, na př. na horu (= na vrch, na kopec), na hoře (= na vrchu, na kopci), do konce (= do ukončení, do závěru), o pravdu (= o pravou, pravdivou skutečnost), na krátko (= na krátkou dobu n. na krátký provaz a p.), po česku (= po českém způsobu), za mlada (= za mladého věku, za mladých let) atd. Jestliže však už chápeme takové spojení jako jednotný celek (t. j. celý výraz v nás vybavuje představu jednotnou, takže nerozlišujeme už význam předložky a jména), píšeme je zpravidla dohromady, na př. naprázdno (= marně, nadarmo, jalově a p., nikoli „na prázdný způsob“ nebo tak nějak), ponenáhlu (= zvolna, volně), zprudka (= prudce, nikoli „z prudkosti“), nahlas (= hlasitě, nikoli „na hlas“), nablízku (= blízko) atd. Zvláště tak píšeme ovšem spojení předložky s výrazem příslovečným, neboť u nich je k nerozlišování významu nejblíže, na př. navíc, naponejprv, napodruhé, naskrze, nazadrhmo, pokradí, pokradmo, navždy, zpoza, opodál, podnes, dodnes, napořád, napřed, naproti a p. Zpravidla se tak píší i spojení, která obsahují útvar samostatně už neexistující nebo neběžný, na př. najevo, najevě, nablízce, nakrátce, zšíři (pův. vz šíři), zdáli, zpovzdáli, zpovzdáleči, naschvál, napolo a p. (tak budou proto nová Pravidla psát i *vzápětí;* ale je *ve dne* jako *v noci, na bíle dni!*). Rozlišujeme tedy na př. *nad míru* (= přes míru, více, než je míra, na př. užívati nějakého výrazu nad míru spisovnou) a *nadmíru* (= velmi, příliš, na př. nadmíru pyšný), *na vlas* a *navlas* (= naprosto přesně), *na venek* (= na venkov)

a *navenek* (= zevně), *na čisto* (na př. vyprat, oprat něco na čisto) a *načisto* (= dočista, docela), *na večer* (= na dobu večera, na př. těšiti se na večer, t. j. až bude večer) a *navečer* (= večerní dobou, na př. navečer se šeří) atd. A tak rozlišujeme i výrazy *z blízka* (= z blízké končiny, z blízké krajiny, z blízkého okolí) a *zblízka* (= blízce, z malé vzdálenosti), *z dáli* (= z dálky, ze vzdálených končin) a *zdáli* (dalece, z větší vzdálenosti). Píšeme na př.: přišli lidé z blízka i z dáli (t. j. z blízkého okolí i z daleké krajiny), ale: dívati se na obraz zblízka (= z malé vzdálenosti, s místa hned u něho), zdáli (= z větší vzdálenosti od něho). Třeba ovšem připomenout, co napsala NŘ. 18, 1934, 157: že ve psaní příslovečných spřežek budou asi u jednotlivců vždy vznikat rozpaky, protože názor o tom, do jaké míry jejich jednotlivé členy spolu už srostly, nebude nikdy jednotný a ani není vždycky snadné rozhodovati, má-li ten neb onen výraz ještě svůj význam původní či už příslovečný, a proto že je nejspolehlivější řídit se tu v praxi zvyklostmi Pravidel českého pravopisu.

RYBINY. K poznámkám o slovech *je porybíno, rybiny,* které přinesla NŘ. XXIII, 254 n. a XXIV, 30 n., dodáváme ještě údaj p. Frant. Hrdličky z Loun. Podle něho se na Podbrdsku říká „dělají se rybiny“ a „jsou rybiny“ v tom smyslu, jak se v NŘ. psalo. Neužívají však tohoto výrazu jen starší lidé; p. H. jej slyšel i od lidí mladých, dvacítiletých.

SPRÁVCE A „SPRÁVEC“ (V. M.). Spisovný tvar *správce* se v jazyce obecném měnívá v tvar s p r á v e c, t. j. ze vzoru *soudce* přechází toto jméno do vzoru *oráč.* Změna skloňování se pak projevuje také v 5. pádě a místo spisovného *správce!* má v něm jazyk obecný tvar s p r á v č e! Ten odchylný 5. pád se potom šíří i k jiným jménům, na př. r á d č e, d á r č e, v l á d č e, v ů d č e, z á s t u p č e atd. místo spisovného *rádce, dárce, vládce, zástupce* a p. V jazyce spisovném však takovéto zaměňování obojích tvarů možné není; tu přesně rozlišujeme jména činitelů tvořená ze slovesného základu příponou *-ec* a skloňující se podle vzoru *oráč* (na př. lovec, kupec, chodec, jezdec, honec, pěvec, plavec a p.) a jména činitelů tvořená rovněž ze základu slovesného, ale příponou *-ce,* a skloňující se podle vzoru *soudce* (na př. tvůrce, škůdce, dárce, strážce, zhoubce, obhájce, příjemce atd.). Ve skloňování se liší tato dvojí jména v 1. a 5. pádě, jak jsme pověděli prve, a po stránce slovotvorné se zpravidla odlišují kvantitou kmenové (nebo kořenné) samohlásky: jména s příponou *-ec* mají samohlásku krátkou (*kupec, lovec* atd. ke *koupiti, loviti*), jména s příponou *-ce* však mají samohlásku zpravidla dlouhou (*škůdce, zhoubce, příjemce* atd. ke *škoditi, zhubiti, přijmouti*).

Z NOVINÁŘSKÉ ČEŠTINY (NŘ. XXV, 29 n.). Ke kupě dokladů, které na uvedeném místě NŘ. sebral prof. E. Bayer, přidává čtenář *Národních listů* ještě další doklady nesprávného užívání tvaru *jej* v 2. pádu místo *ho:* Upozornění bylo více než oprávněné a Paluš j e j měl dbáti (NL.

22. IX. 1940). 800 tun opia potřebuje ročně lidstvo jako léčiva. Přesto se j e j vyrobí ročně přes 9000 tun. Tedy více než 8000 tun j e j spotřebuje lidstvo pro svoji zhoubu (t.). Tvar *jej* se nesprávně klade také za tvar středního rodu *je:* Je šampaňské a to lze se ctí pít, je-li na n ě j (t. 7. XI.). (M. F. dohonil auto a) chtěl j e j předjeti (t. 22. IX.). Nemá možnost dodávat uhlí jinému konsumentu, ani j e j nemůže uskladňovat (25. IX.). — K tomu připojuje náš dopisovatel ještě ukázky jiných chyb z novin: (Ředkvičkář) pospíchá se svým b ř í m ě m rychle dále (m. břemenem; Nár. pol. 18. XI. 1937). Tento požadavek byl v letošním vypsání závodu u p o z a d ě n zajisté na škodu cestovního letadla (m. odsunut do pozadí; NL. 25. VIII. 1932). Ten, který ř í d í k vám tato slova (m. mluví n. který se na vás obrací s těmito slovy; Nár. l. 20. II. 1939). Nehněvejte se na člověka, který je veskrze upřímným (m. upřímný; t.). Několik příkladů s nesprávnými přechodníky: Pořadatelstvo na tyto podmínky přistoupilo dobře v ě d o u c e, že podmínky zůstanou jen — na papíře (Nár. l. 27. VIII. 37). Průvod pochodoval ulicemi, n e j s o u c nikterak rušen zásahy přítomných (t.). Kam vedly jste (české ženy) své svěřence, b e r o u c jim ideály mládí? (Nár. l. 20. II. 39.). A ještě typicky „vzletný" pořádek slov: (České ženy,) proč vy mlčely jste tak dlouhá léta (m. proč vy jste mlčely; t.); když vaše děti učily se ve školách obdivu k cizím ideám (m. když se vaše děti učily; t.); proč jste daly se přesvědčiti, že... (m. proč jste se daly přesvědčit; t.); přece jen v pravé chvíli i to vámi ochuzené mládí projevilo se hrdě a sebevědomě (m. přece jen se i to vámi ochuzené mládí v pravé chvíli projevilo...; t.) atd. — Takovéto doklady jazykových chyb v novinách, nasbírané a posílané nám našimi čtenáři, otiskujeme hlavně proto, že ukazují zřetelně, jak si česká veřejnost stále všímá jazykové stránky novin, a že by tedy bylo i ku prospěchu novin samých, kdyby si jejich redakce hleděly českého jazyka víc, než se dosud často děje. — K Bayerovu soupisu chybného *jej* poznamenává prof. A. Kraus, že podobné zaměňování tvarů u zájmena osobního je také v němčině. Za jeho mládí bylo dost lidí, kteří tvrdili, že *Ihnen* je zdvořilejší než *Sie;* patrně jim prý *Sie* znělo právě tak hrubě jednoslabičně, jako zní některým našincům *ho.* A již paní Gottschedová v polemice proti odpadlíkům, kteří vydávali v Bremen své Beiträge, psala o lidech, kteří si pletou *mir* a *mich, Sie* a *Ihnen.*

*

OPRAVA TISKU. V článku *Karla Sezimy „Zlaté klasy ze sklizně letošní i minulých"* III. v č. 9—10 loňského roč. na str. 262, ř. 4. shora, místo „ale *podlouhlá* úzkost..." má státi „ale *podloudná* úzkost".

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Waldhauserova 17.

„Naše řeč“, č. 2. Dne 27. února 1941. Vydává za III. tř. České akademie věd a uměn
v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Vychází 10krát do roka. Užíva
novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25.“ Tiskli Pour a spo